

KS. ANDRZEJ MOZGOL

TEOLOGIA ARKI PRZYMIERZA W PS 132, JR 3,14–18 ORAZ 2 MCH 2,1–8

Koniec XX w. związany jest z prorockimi wizjami czasów ostatecznych. Wśród symboli eschatologicznych pojawia się znak Arki Przymierza, stąd często w środkach masowego przekazu słyszymy, że gdzieś ktoś szuka lub prowadzi badania w celu jej odnalezienia. Również w niedawno ogłoszonych dokumentach Kościoła pojawia się motyw Arki. W *Katechizmie Kościoła katolickiego* 4 razy jest mowa o Arce Przymierza. Ostatni dokument Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych zatytułowany *Pielgrzymka w Wielkim Jubileuszu Roku 2000*, ukazując motywy pielgrzymki na Syjon, odwołuje się m.in. do Psalmu 132¹. Celem pielgrzymek, o których mówi dokument, jest świątynia jerozolimska na Syjonie, czyli miejsce spoczynku Arki Przymierza. Dokument mówi:

„Zniechęconemu i obciążonemu niewiernościami ludowi Bożemu prorocy ukazują mesjańską pielgrzymkę odkupienia otwartą również na perspektywę eschatologiczną, w której wszystkie ludy ziemi będą dążyły ku Syjonowi, miejscu Słowa Bożego, pokoju i nadziei”. Papieski dokument akcentuje temat obecności Boga w pielgrzymce człowieka (p. 6). W Biblii znakiem tej Bożej obecności jest Arka Przymierza.

„Nie ma w historii Izraela żadnych takich elementów tradycji, które by przez taki długi czas były nośnikami centralnej teologicznej myśli jak Namiot i Arka.” Tymi słowami Gerhard von Rad rozpoczyna jedną ze swych pierwszych publikacji naukowych². Znak Arki Przymierza należy do ważnych elementów tradycji biblijnej, aż do dnia dzisiejszego nie słabnie zainteresowanie tym przedmiotem kultu.

Temat Arki Przymierza obecny jest w rozważaniach tradycji żydowskiej jak i chrześcijańskiej. Do najstarszych należą dzieła Ojców Kościoła, w tym św. Augustyna i św. Grzegorza Wielkiego. Dla Ojców Arka była znakiem Bożej obecności i typem Kościoła. Święty Augustyn w komentarzu do Ps 131 wg tekstu LXX przedstawia Arkę jako symbol natury ludzkiej Chrystusa, natomiast w komentarzu do Ps 77 akcentuje jej wieczny charakter.

¹ Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych, *Pielgrzymka w Wielkim Jubileuszu Roku 2000*, „Miejsca Święte” 5/29 (1999), s. 66–67.

² G. von Rad, *Zelt und Lade*, „Neue kirchliche Zeitschrift” [dalej: NKZ] 42 (1942), s. 476.

Później temat Arki podejmują m.in. św. Tomasz z Akwinu oraz św. Bonawentura, a w czasie reformacji Marcin Luter i Kalwin³. W okresie wielkich odkryć archeologicznych XIX i XX w. temat Arki Przymierza powraca przez fakt poszukiwania jej samej jak i podobnych przedmiotów kultu u sąsiadów Izraela. Jednakże rozważania zmierzają bardziej w kierunku analiz porównawczych, ukazania *Sitz im Leben*, a mniej w kierunku analizy tekstów mówiących o Arce. Okres badań historii form i tradycji skupia uwagę na badaniu przekazów historycznych o Arce. Brak w tych badaniach należytej analizy tekstów poetyckich ukazujących stan tradycji o Arce po niewoli babilońskiej.

I. PODOBIENSTWA I RÓŻNICE TEKSTÓW ZAWIERAJĄCYCH TERMIN *arka* – אָרֹן, κιβωτὸς

Teksty wymieniające Arkę Przymierza i przechowujące tradycję o proroku Jeremiaszu: Jr 3,14–18 i 2 Mch 2,1–8 oraz Psalm 132 posiadają wspólne cechy. Łączy je czas powstania, poetycki sposób przekazu, a także tematyka i kontekst.

Czas powstania tych tekstów związany jest zasadniczo z okresem po niewoli babilońskiej.

Ps 132: fragmenty przed niewolą babilońską, ostatecznie w okresie III/IV w. przed Chr.

Jr 3,14–18: po niewoli babilońskiej V w. przed Chr., dolna granica II w. przed Chr.

2 Mch 2,1–8: 160 r. przed Chr., dolna granica 63 r. przed Chr.

Taki czas powstania potwierdza kontekst historyczny związany z Drugą Świątynią, w której Arki Przymierza już nie było. Tak też prezentują to teksty:

Ps 132, w. 13–14: כִּי־בָחַר יְהוָה בְּצִיּוֹן אֹנֶה לְמוֹשֵׁב לּוֹ:
אֶת־מְנוּחָתִי עַד־יֵעַד פַּה־אֵשֶׁב כִּי אֹתִיהָ:

Jr 3,14–18, w. 16: וְהָיָה כִּי תִרְבּוּ וּפְרִיתֶם בְּאֶרֶץ
בְּיָמִים הַהֵמָּה נֹאסִי־הוָה לֹא־יֵאמְרוּ
עוֹד אֹרֹן בְּרִית־יְהוָה וְלֹא יַעֲלֶה עַל־לֵב
וְלֹא יִזְכְּרוּ־בּוֹ וְלֹא יִפְקְדוּ וְלֹא יַעֲשֶׂה עוֹד:

2 Mch 2,1–8, w. 4–5: ἦν δὲ ἐν τῇ γραφῇ ὡς τὴν σκητὴν καὶ τὴν
κιβωτὸν ἐκέλευσεν ὁ προφήτης χρηματισμοῦ
γενηθέντος αὐτῷ συνακολουθεῖν ὡς δὲ ἐξῆλθεν
εἰς τὸ ὄρος οὗ ὁ Μωσῆς ἀναβάς ἐθεάσατο
τὴν τοῦ θεοῦ κληρονομίαν.

³ M. H. W o u d s t r a, *The Ark of the Covenant from Conquest to Kingship*, Philadelphia 1965, s. 14–20.

καὶ ἔλθὼν ὁ Ἰερεμίας εὗρεν οἶκον ἀντρῶδη
καὶ τὴν σκηνὴν καὶ τὴν κιβωτὸν καὶ τὸ
θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος εἰσήνεγκεν ἐκεῖ
καὶ τὴν θύραν ἐνέφραξεν.

Problematyczna może wydawać się kwestia datowania Psalmu 132. Należy jednakże pamiętać, że Psalterz był śpiewnikiem w liturgii Drugiej Świątyni. Chociaż w Psalmie 132 są warstwy wcześniejsze, które trudno wyodrębnić, to jednak ostateczną formę przyjął on w okresie persko-hellenistycznej dominacji w Palestynie⁴. Datę powstania tekstu Jr 3,14–18 określa się na czas po niewoli ze względu na deuteronomistyczną redakcję, dokładnie na połowę V w. przed Chrystusem⁵.

Teksty Ps 132, Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8 posiadają poetycką formę wyrazu. Chociaż fragment 2 Mch 2,1–8 nie jest wprost poezją, to należy zwrócić uwagę, że zawiera elementy charakterystyczne dla tekstów poetyckich: styl patetyczny, retoryczna struktura wypowiedzi. W kanonie chrześcijańskim fragmenty te należą do różnych zbiorów ksiąg:

- 1) Ps 132 – księgi mądrościowe,
- 2) Jr 3,14–18 – księgi prorockie,
- 3) 2 Mch 2,1–8 – księgi historyczne.

Wszystkie te teksty odwołują się do tradycji religijnej Izraela, do przekazów o Arce historycznej, do historii Arki Przymierza. Najstarszym tekstem jest Psalm 132. Fragment z *Księgi Jeremiasza* 3,14–18 komentarze łączą z okresem Machabeuszy. Tekst Jr 3,14–18 oraz fragment 2 Mch 2,1–8 łączy osoba proroka Jeremiasza. Profetyczny charakter tekstów spotykamy nie tylko w Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8, ale również w modlitwie Psalmu 132:

Ps 132,11–18: obietnica dla Dawida.

Jr 3,14–18: zapowiedź zbawienia dla Izraela i Jerozolimy.

2 Mch 2,7–8: zapowiedź zbawienia i nowej obecności Boga wśród Jego ludu.

Tematyka tych zapowiedzi dotyczy Bożych obietnic, wierności Boga dla zawartego przymierza z Izraelem. Tylko Psalm 132 zawiera wyrocznie, przestrogi w sytuacji, gdyby synowie Dawida nie zachowywali przymierza. Temat przymierza pojawia się w każdym z tekstów.

Ps 132, w. 12: אִם-יִשְׁמְרוּ בְנֵיךָ בְרִיתִי וְעַדְתִּי וְזֶ אֶלְמָדָם

Jr 3,14–18, w. 16: אֲרֹן בְּרִית־יְהוָה

2 Mch 2,1–8, w. 2: ὁ προφήτης δούς αὐτοῖς τὸν νόμον ἵνα μὴ ἐπιλάθωνται τῶν προσταγμάτων τοῦ κυρίου καὶ ἵνα μὴ ἀποπλανηθῶσιν ταῖς διανοίαις βλέποντες ἀγάλματα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ τὸν περὶ αὐτὰ κόσμον.

⁴ H. Witczyk, *Psalmy dialog z Bogiem*, Katowice 1995, s. 67 (Attende Lectioni XIX).

⁵ K. Schmidt, *Buchgestalten des Jeremiabuches*, Neukirchen-Vluyn 1996, s. 294.

W tekście 2 Mch 2,1–3 nie występuje motyw przymierza bezpośrednio, lecz jest mowa o Prawie, którego mają przestrzegać Izraelici na wygnaniu. W ustach proroka Jeremiasza oraz w redakcji deuteronomistycznej *Drugiej Księgi Machabejskiej* prawo (νόμος) i przykazania (πρόσταγμα) dotyczą przede wszystkim przepisów *Księgi Prawa Przymierza* odnalezionego i przypomnianego w czasach króla Jozjasza (2 Krl 22,3–23,30).

II. ARKA PRZYMIERZA ZNAKIEM BOŻEJ OBECNOŚCI I MOCY

Działanie Boga jest niezmiennie w ciągu historii narodu wybranego. Fragmenty mówiące o Arce Przymierza w Ps 132, Jr 3,14–18 i 2 Mch 2, 1–8 odwołują się do dawnych czasów, zarówno pustynnej wędrówki, jak i okresu sprzed i w trakcie monarchii. Znakiem tego działania Boga jest Arka Przymierza. Teksty te, nawiązując do dawnych tradycji, ukazują Boga w kontekście liturgii, za pomocą znaku, jakim była Arka Przymierza. Autorzy natchnieni nie pozostają jednak tylko na gruncie dawnej tradycji religijnej Izraela, ale dodają nowe elementy. Teksty uzupełniają się nawzajem w swoim przedstawianiu Boga.

1. Znak Bożej Mocy

Psalm 132, nawiązując do historii patriarchów, używa sformułowania **בְּיַעֲקֹב אָבִיר** – *Mocarz Jakuba*. Centralny fragment psalmu – w. 8, mówiący o Arce Przymierza, nazywa ją: **אָרוֹן עֹז** – *Arka Mocy* w tekście masoreckim, w tekście zaś *Septuaginty*: ἡ κιβωτὸς τοῦ ἁγιάσματος δού – *Arka Świętości Twojej*. Określenie Arka Mocy występuje tylko raz w Biblii. Tytuł **אָרוֹן עֹז**, przypomina wydarzenia związane z dziejami Arki (Lb 10,35–36; Joz 3 i 6; 1 Sm 4,5–8; 5,3–12; 2 Sm 6,6–8 = 1 Krn 13,9 n.). Odrębność od świata (o której mówią zwłaszcza fragmenty: Joz 3; 1 Sm 4–6; 2 Sm 6,6–8), podkreśla transcendencję Boga poprzez działanie Jahwe w znaku Arki Przymierza. Jahwe, którego nie wolno było pod żadnym pozorem czcić w obrazie, był tym samym Bogiem, który poprzez swoje działanie w historii, niekiedy naznaczone tajemniczą siłą i mocą, utrzymywał Izraela przy życiu, zapewniał mu obecność w historii narodów⁶. Ten aspekt Bożej rzeczywistości podkreśla tłumacz *Septuaginty*, przekładając **עֹז** – *moc* w Ps 132,8 przez ἁγίασμα – *święty, poświęcony*; ponadto poprzedni werset 7 mówi: **נִשְׁתַּחֲוֶה לְהָרִם רַגְלָיו** – „*oddajmy pokłon u podnóżka stóp Jego*”. Czasownik **נִשְׁתַּחֲוֶה** jest użyty w Psalmie 99, 5 i mówi o oddaniu pokłonu oraz oddaniu czci Bogu u podnóżka stóp Jego:

רוֹמְמוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לְהָרִם רַגְלָיו קְרוֹשׁ הוּא

⁶ G. von R a d, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, s. 175–176.

– „Wystawiajcie Jahwe, Boga naszego i oddajcie pokłon u podnóżka stóp Jego. Święty jest On” Bóg, jako Święty i Mocarz, jest przedstawiany w tekstach dotyczących świętej wojny⁷. Zawołanie dotyczące Arki (Lb 10, 35–36) przypomniane przez Ps 132,8 dotyczyło prośby o skuteczność w walce oraz przyzywało Jahwe na wodza i przywódcę wojsk izraelskich. Takie wyobrażenie Bożego przewodnictwa w wojnie przypomina wyrażenie יהוה צבאות – Jahwe Zastępów, pojawiające się w wielu psalmach (Ps 24,10; 46,8.12; 48,9; 59,6; 69; 7; 80,5.20; 84,2.4.9.13; 89,9)⁸. We wspomnianym Psalmie 132 Arka Przymierza jest ukazana jako symbol i reprezentant Boga walczącego i towarzyszącego swojemu ludowi⁹. Interpretacja wersetu Ps 132,8 nie dotyczy jednak wezwania do walki zbrojnej, lecz – jak potwierdza składnia hebrajska – oznacza prośbę o Bożą interwencję (Ps 7,7; 9,20; 17,13; 44,27; 82,8). Tekst jest modlitwą o Bożą pomoc, siłę, która znajduje spełnienie w zapowiedzi Boga na końcu Psalmu 132 w wersecie 18: אֹיְבֵי אֱלֹהִים בַּשָּׁחַת. Taką egzegezę potwierdza geneza najstarszych warstw w Psalmie 132¹⁰. W tekście obietnicy Jahwe motyw Bożej mocy zawiera werset 17: קָרַן לְרוּחַ קָרְן אֲצִמִית. Odpowiednikiem עָז – oznaczającego Moc Boga w znaku Arki Przymierza – jest tu קָרַן – *róg* – moc, której udziela Bóg człowiekowi¹².

W tekście Jeremiasza 3,14–18 brak wyraźnej wzmianki o Bożej mocy w kontekście Arki Przymierza. Można by jednak wskazać na ostatni werset jako na wyraz działania Mocy Bożej. To Bóg jest sprawcą powrotu z wygnania, z diaspory. Pochód z Arką i sprzętami świątynnymi na górę, zainicjowany przez Jeremiasza w 2 Mch 2,4–8, przypomina wejście do Ziemi Obiecanej, do przeznaczonego dziedzictwa, pod wodzą Jahwe. Arka Przymierza zostaje ukryta – znak Bożej Mocy staje się niedostępny dla Izraela. Pojawi się ona dopiero w świątyni niebieskiej w obrazie księgi *Apokalipsy* (Ap 11,19).

2. Znak Bożej obecności

Z jednej strony Bóg jest przedstawiony w analizowanych tekstach jako niedostępny, pełen mocy, posiadający *sacrum* w największym tego słowa znaczeniu, z drugiej zaś jako obecny, towarzyszący swojemu ludowi. Problem Bożej obecności w Izraelu nie jest szukaniem odpowiedzi na pytanie: czy Bóg istnieje, lecz wskazaniem obrazów, które dowodzą, że Bóg

⁷ J. D u s, *Der Brauch der Ladewanderung im alten Israel*, „Theologische Zeitschrift” [dalej: TZ] 17, 1 (1961), s. 9–11.

⁸ H. F r e d r i k s s o n, *Jahwe als Krieger*, Lund 1945, s. 50–55.

⁹ H. D. P r e u ß, *Theologie des Alten Testaments*, Bd. 1, Stuttgart–Berlin–Köln 1991, s. 289.

¹⁰ S. Ł a c h, *Księga Psalmów*, przygotował do druku J. Łach, [w:] *Pismo Święte Starego Testamentu VII/2*, Poznań 1990, s. 540a.

¹¹ K. S e y b o l d, *Die Psalmen*, [w:] *Handbuch zum Alten Testament*, ed. O. Eissfeldt I/15, Tübingen 1996, s. 499.

¹² A. W e i s e r, *The Psalms. A Commentary*, London 1991⁸, s. 782.

ciągle działa¹³. Teksty, w których występuje Arka Przymierza, podejmują tę myśl. Najdobitniej czyni to Psalm 132,8, w którym autor natchniony posługuje się jako personifikacją, przy wezwaniu w odniesieniu do Arki Przymierza – *Powstań* – אָרְכָה וְאָרְוֹן עִזֶּךָ – *Ty i Arka Mocy Twojej*. Poprzedni werset 7 mówi o הָרֶם רִגְלָיו, lecz struktura tych wersetów dowodzi, że w tym fragmencie są to dwa różne przedmioty związane z wypowiedzią o charakterze błagalnym. Miejsce wybrane przez Jahwe i Arka Mocy nie są czymś identycznym. Wydaje się, że myśl o połączeniu motywu Arki Przymierza, z podnóżkiem i מְנוּחָה – *miejscem spoczynku*, była efektem prób przewycięzenia sytuacji kryzysu religijnego na wygnaniu w Babilonie. Kryzys ten miał swoje odbicie w teologii świątyni z VI w. przed Chrystusem¹⁴.

Dawne teorie łączyły Arkę Przymierza z tronem¹⁵. Dla potwierdzenia tej tezy, jako klasyczne wybierano teksty: Lb 10,35 n.; Joz 3,6; 1 Sm 4–6; 2 Sm 6; Jr 3,16; Ps 24,7 n.; 1 Km 28,18. Analiza literacka wskazuje, że lepsze na poparcie tej hipotezy są wersety: Ps 132,7 i Jr 3,16 niż Lb 10,35 n. Tekst z *Księgi Liczb* prezentuje Arkę Przymierza jako militarne palladium, które przewodziło w walce i które było związane z Jahwe¹⁶. Arka jako znak Bożej obecności jest przedstawiona we fragmencie Jr 3,14–18. Jednak zniknięcie tego znaku z życia wspólnoty Izraela nie jest równoznaczne z opuszczeniem przez Boga Izraela. Funkcję Arki Przymierza przejmie Jeruzolima: יְקִרְאוּ לִירוּשָׁלַם כְּסֵא יְהוָה (Jr 3,17). Taką zamianę znaczenia potwierdzają ostatnie słowa z *Księgi Ezechiela*: מִיּוֹם יְהוָה שָׁמָּה – *i imię miasta odtąd: Jahwe jest tam* (Ez 48,35)¹⁷.

Najmłodszy z analizowanych tekstów o Arce Przymierza (2 Mch 2,8) zapowiada ponowne objawienie znaku Bożej obecności. Zapowiedź proroka jest tu związana z miejscem ukrycia Arki Przymierza i sprzętów świątynnych. Dla podkreślenia idei Bożej obecności w znaku Arki Przymierza, Jeremiasz wspomina ἡ δόξα τοῦ κυρίου καὶ ἡ νεφέλη – *chwała Pańska i obłok*, które były znakami obecności Bożej w czasie wędrówki pustynnej za Mojżesza, jak i podczas poświęcenia świątyni jerozolimskiej za panowania króla Salomona. Obłok ujawnia Bożą obecność, ale równocześnie zakrywa samą istotę Boga, który „mieszka w czarnej chmu-

¹³ B. Janowski, *Gottes Gegenwart in Israel: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments*, Neukirchen-Vluyn 1993, s. V.

¹⁴ M. Metzger, *Himmlische und irdische Wohnstatt Jahwes*, UF 2 (1970), s. 139–158.

¹⁵ J. Dus, *Die Thron- und Bundeslade*, TZ 20, 4 (1964), s. 241–251 (zwłaszcza podsumowanie na s. 251); A. Weiser, *Das Buch des Propheten Jeremia*, (ATD 20/21), Göttingen 1959³, s. 37; J. Maier, *Vom Kultus zur Gnosis. Studien zur Vor- und Frühgeschichte der „jüdischen Gnosis“*. *Bundeslade, Gottesthron und Märkabah*, [w:] *Kairos. Religionswissenschaftliche Studien/ 1*, Salzburg 1964, s. 78 n.; R. Schmitt, *Zelt und Lade als Thema alttestamentlicher Wissenschaft. Eine kritische forschungsgeschichtliche Darstellung*, Gütersloh 1972, s. 110 n.; M. Haran, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel. An Inquiry into Biblical Cult Phenomena and the Historical Setting of the Priestly School*, Winona Lake 1985, s. 254–255.

¹⁶ B. Janowski, *Keruben and Zion*, [w:] tenże, *Gottes Gegenwart in Israel: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments...*, s. 259.

¹⁷ W. Werner, *Das Buch Jeremia, Kapitel 1–25*, (NSK 19/1), Stuttgart 1997, s. 67–68.

rze” (1 Krl 8,12)¹⁸. Objawienie się Boga w chwale od czasów epoki synajskiej było znakiem oddania się Jahwe do dyspozycji Izraela. Raz po raz w historii biblijnej powtarza się sytuacja, gdy Izrael ogląda chwałę Jahwe, która zstępuje w obłoku (zob. Wj 16,10; Lb 14,10; 16,19)¹⁹. Prorok Ezechiel jeszcze wyraźniej przedstawia przyjście chwały Bożej jako wtargnięcie pewnej rzeczywistości transcendentnej (Ez 1,1.26–28; 10,4.20 n.; 43,2–4). U Ezechiela oraz w tradycji kapłańskiej termin **כְּבוֹד יְהוָה** jest użyty w opisach teofanii. Bóg pojawia się, uobecnia, przez znaki zawieruchy, obłoku, ognia czy błyskawic²⁰.

W Psalmie 132 istnieje zwrot: **אַל-תִּשָׁב פְּנֵי מִשִּׁיחָךְ** – *nie odwracaj swojego oblicza od Twego Pomazańca*. Wyrażenie *oblicze Jahwe* pojawia się w Biblii w formułach modlitewnych dla podkreślania bliskości Boga, możliwości spotkania z Nim, obecności, kierowaniem się Bożym Prawem, Bożą wolą. Wielokrotnie termin **פְּנֵי** występuje w sąsiedztwie Arki Przymierza i użyty jest w odniesieniu do Boga (Wj 30,6; 40,5; Kpł 16,2; Pwt 10,8; Joz 4,5; 6,8; 7,6; 1 Sm 5,3–4; 2 Sm 6,16–17; 1 Krl 3,15; 8,5; 1 Krn 13,10; 15,24; 16,4; 16,37). Termin **פְּנֵי** w Psalmie 132 jest określeniem wskazującym na Bożą obecność oraz Bożą opiekę nad potomstwem Dawida. W tradycji deuteronomistycznej ideę obecności zawierał termin **שֵׁם יְהוָה** – *imię Jahwe*, którego redaktor Jr 3, 17 używa w odniesieniu do centrum kultu jahwistycznego. We wszystkich trzech tekstach Arka Przymierza związana jest z funkcją reprezentowania Bożej obecności:

Ps 132, w. 7–8.: personifikacja; w. 10.: oblicze.

Jr 3,14–18, w. 16–17.: zmiana znaku obecności z Arki Przymierza na Jerozolimę; w. 17.: imię Jahwe.

2 Mch 2,1–8, w. 7–8.: zapowiedź nowej formy obecności Boga.

III. TEOLOGIA OBECNOŚCI – MIESZKANIE BOGA WŚRÓD LUDZI

Teologię Bożej obecności akcentuje tradycja zawarta w Psalmie 132 we fragmencie Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8, a dotycząca wybrania miejsca spoczynku, wyboru Jerozolimy i Syjonu na miejsce święte. Kontekst tych fragmentów jest próbą odpowiedzi na pytanie: gdzie mieszka Bóg, gdzie jest Jego mieszkanie, gdzie jest Jego siedziba? Najstarsze świadectwa biblijne łączą miejsce przebywania Jahwe z południem, z górą Synaj, z Bożą Górą Horeb. Góra ta była miejscem teofanii Jahwe²¹. Choć trudno jednoznacznie określić lokalizację, należy zauważyć, że to, co przeżyły pokolenia przedizraelskie, miało doniosłe znaczenie dla późniejsze-

¹⁸ A. Jankowski, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej*, Poznań 1987, s. 182.

¹⁹ J. D u s, *Herabfahung Jahwes auf die Lade und Entziehung der Feuerwolke. Zu zwei Dogmen der mittleren Richterzeit*, „Vetus Testamentum” [dalej: VT] 19 (1969), s. 290–311.

²⁰ G. von R a d, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 191–192.

²¹ H. J. Z o b e l, *Der frühe Jahwe-Glaube in der Spannung von Wüste und Kulturland*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [dalej: ZAW] 101 (1989), s. 344–348.

go Izraela. Jahwe objawił się tam jako jego Bóg²². Późniejsze tradycje, zawarte zwłaszcza w *Psalterzu* oraz w historii widzianej z perspektywy Deuteronomisty zauważają, że miejscem przebywania Jahwe jest przede wszystkim niebo (Ps 2,4; 33,13; 102,20; 123,1; Pwt 4,36; 26,15)²³. Jak ukazuje *Psalterz*, Izraelita był świadom, że w Przybytku z Arką Przymierza na Syjonie mieszka Bóg żywy – אֱלֹהִים חַיִּים (Ps 42,3; 84,3)²⁴.

1. Znak Świątyni – miejsce kultu Jahwe

Biblia w rozważanych fragmentach przypomina pragnienie Boga, które wyraża najlepiej werset z *Księgi Wyjścia* 29,45:

וּשְׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהֵייתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים

– i zamieszkać w pośrodku synów Izraela i będę dla nich Bogiem. To pragnienie Bóg przypomniał królowi Salomonowi, przy budowie świątyni jerozolimskiej (1 Krl 6,13). Król Salomon powtarza kilkakrotnie w modlitwie, po wprowadzeniu Arki Przymierza do świątyni, że miejscem przebywania Jahwe jest niebo (1 Krl 8). Myśl teologiczna o zamieszkaniu Jahwe w pośrodku Izraela zderzyła się z przeżyciem katastrofy roku 586 przed Chrystusem, sytuacją zniszczenia Jerozolimy i świątyni oraz upadkiem dynastii Dawidowej. Kerygmat teologii Szekiny – zamieszkania Jahwe wśród swojego ludu, musiał zostać przepracowany, przeredagowany. Nowe ujęcie tejże teologii zawierają rozdziały: 8 i 10 w *Księdze Ezechiela*, mówiące o bałwochwalstwie, jakie było uprawiane w świątyni jerozolimskiej oraz o zniszczeniu miasta i odejściu chwały Bożej²⁵. Teologia prezentowana przez proroka Ezechiela akcentuje działanie Boga, które jest wyrazem wierności Jahwe wobec samego siebie. Chwała Jahwe będąca znakiem obecności Boga, który nie zapomina o człowieku, obejmuje cały świat. Jest ona obecna również w nieczystym kraju wygnania i nie ogranicza się tylko do świątyni na Syjonie w Jerozolimie. Izrael nie powinien przeceniać faktu swojego wybraństwa i zbawczych obietnic Boga również w odniesieniu do świątyni²⁶. Psalm 132, mówiący o Arce Przymierza, przypomina historię wyboru dla niej miejsca spoczynku. Akt wyboru dokonany przez Boga jest zgodny ze współdziałaniem człowieka. Działanie to jest dokonywane z dwóch kierunków: od człowieka (króla Dawida) i od Boga:

²² G. von R a d, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 21–22.

²³ H. D. P r e u B, *Theologie des Alten Testaments...*, s. 286.

²⁴ E. C h m u r a, 'el besijon – Jahwe na Syjonie Bogiem Izraela, [w:] *Obraz Boga w Psalterzu*, red. S. Łach, Lublin 1982, s. 137 (Studia Teologiczne KUL 3).

²⁵ B. J a n o w s k i, „Ich will in eurer Mitte wohnen, [w:] *Gottes Gegenwart in Israel: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments...*, s. 137–141.

²⁶ J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, Lublin 1998, s. 10–11.

Przysięga Dawida,

w. 2–6.:

אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַיהוָה נָדָר לְאַבִּיר יַעֲקֹב:
אִם־אָבוּ בְּאֵהָל בֵּיתִי אִם־אֶעֱלֶה עַל־עַרְשׂ יְצוּעֵי:
אִם־אַתָּן שָׁנַת לְעֵינָי לְעַפְעַפִּי חֲנוּמָה:
עַד־אֲמַצָּא מָקוֹם לַיהוָה מִשְׁכַּנּוֹת לְאַבִּיר יַעֲקֹב:
הִנֵּה־שָׁמְעֵנוּהָ בְּאַפְרָתָהּ מִצְּאֲנוּהָ בְּשַׁד־יַעֲרֵר:

Bóg, w. 13–14.:

כִּי־בָחַר יְהוָה בְּצִיּוֹן אָוֶה לְמוֹשָׁב לּוֹ:
זֹאת־מְנוּחָתִי עַד־יַעַר פַּה־אֲשַׁב כִּי אֹחִיתִי:

Autor posługuje się kilkoma terminami dla określenia wybranego miejsca:

Werset Ps 132	Słowo	Znaczenie
w. 5.	מָקוֹם	miejsce pobytu (szerokie znaczenie)
w. 7a.	מִשְׁכָּן	mieszkanie
w. 7b.	הָרֶם רַגְלָיו	podnózek stóp Jego
w. 13a.	צִיּוֹן	Syjon
w. 13b.	מוֹשָׁב	siedziba, rezydencja
w. 14.	מְנוּחָה	miejsce spoczynku

Rzeczowniki te stały się określeniem dla miejsca przebywania Jahwe, miejsca świętego ze względu na obecność Arki Przymierza. Konsekracja miejsca nie dokonała się przez działanie człowieka. Arką nie można manipulować według swojego uznania, jak przypominają opowiadania o Arce Przymierza z *Pierwszej Księgi Samuela* 4–6²⁷.

Szczególnym znakiem obecności oraz bliskości Boga, który występuje w połączeniu z Arką Przymierza i jak w soczewce skupia w sobie powyższe terminy, jest Znak Świątyni. Świątynia jerozolimaska była nie tylko miejscem naznaczonym obecnością Boga. Biblia łączy motyw świątyni ze sprawowaniem oficjalnego kultu, stąd w Psalmie 132 wzmianka o strażnikach kultu, jakimi byli kapłani (w. 9 i 16), oraz o radosnym uniesieniu i składaniu pokłonu wobec Jahwe (w. 7 i 9). Radość i wzruszenie towarzyszy niektórym historycznym opisom pojawienia się Arki Przymierza (1 Sm 4,3; 6,13; 2 Sm 6,9)²⁸. Sformułowania dotyczące elementów liturgii świątynnej występują w Psalmie 132 w bezpośredniej bliskości fragmentu dotyczącego Arki Świętej (w. 8). Prorok Amos sugeruje, że świątynia w Jerozolimie była królewskim sanktuarium (Am 7,13). Podobną myśl zawiera opis poświęcenia świątyni za Salomona (1 Krl 8,1 n.)²⁹. Ob-

²⁷ F. Schicklberger, *Die Ladeerzählungen des ersten Samuel-Buches*, Würzburg 1973, s. 178–194.

²⁸ H. J. Kraus, *Theology of the Psalms*, Minneapolis 1986, s. 74–75.

²⁹ Tenze, *Worship in Israel. A Cultic History of the Old Testament*, Oxford 1966, s. 187.

raz świątyni jako znaku obecności Jahwe często jest przedstawiany w Biblii w wymiarze kosmicznym. Niejednokrotnie orzeka się w Piśmie Świętym o niebie i ziemi w taki sam sposób jak o Namiocie Spotkania, przybytku lub świątyni. Wszystkie te określenia miejsca dotyczą mieszkania Boga. Taki aspekt przypomina sformułowanie z 1 Krl 8,27 = 2 Krm 6,18:

כִּי הָאֱמָנָם יֵשֵׁב אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ
הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַי הַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלְפֻלְהָךְ
אֶף כִּי־הִבִּיתָ הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי:

– „Czy jednak naprawdę zamieszka Bóg na ziemi? Przecież niebo i niebiosy najwyższe nie mogą Cię objąć, a tym mniej ten dom (świątynia), który zbudowałem” W scenie powołania Izajasza w świątyni serafini wołają, iż nie tylko świątynia, lecz cała ziemia jest pełna chwały (Iz 6,5). Motyw ten pojawia się w *Psalterzu* oraz u proroków (Ps 42,5; 78,69; 104,2; Iz 66,1; Jr 23,24; Ba 3,24 n.; Ha 3,3 n.). W takim spojrzeniu można dostrzec sens hymnów liturgii kosmicznej zawartych w *Psalterzu* (Ps 8; 19; 24). Świątynia kosmiczna w ujęciu biblijnym kryje i objawia Wszechobecnego Boga, który jest Stwórcą nieba i ziemi³⁰.

Przedizraelską świątynią był Przybytek wraz z Arką Przymierza. Najstarsze warstwy Pentateuchu akcentują motyw bliskości Boga wobec Przybytku i Arki Przymierza. Sama Arka jest określana jako sanktuarium. Jej brak oznacza jakby nieobecność Jahwe i Jego pomocy³¹. Sanktuarium Mojżesza towarzyszą „obłok” i „chwała”, które są znakiem zbawczej obecności Jahwe. Teologię Znak Świątyni można przedstawić w dwóch punktach:

1. Świątynia w Jerozolimie powstaje, podobnie jak instytucja królewska, po okresie Sędziów. Nie można powiedzieć, że Bóg zatwierdza pomysł Dawida, a potem suwerennie go przekształca. Takie sformułowanie zawęży wolę Boga. Los świątyni jest uzależniony od wierności Izraelitów względem Jahwe. Bóg pozostaje nadal suwerenny i transcendentny, dlatego prorok Jeremiasz formułuje zarzut formalizmu w kulcie, a co za tym idzie – magicznego traktowania Znak Świątyni. Prorok krytykuje powierzchowną pobożność Izraelitów. Sama świątynia z Arką Przymierza nie jest automatycznie palladium wojennym dla ludu³².

2. Sens teologiczny świątyni jest możliwy do zrozumienia dopiero na tle całości zbawczego planu. W takim kontekście obietnica dana Dawidowi dotyczy przyszłości mesjańskiej. Rzeczywistość ziemskiej świątyni z Arką Przymierza w Jerozolimie była zapowiedzią świątyni nieba (Ap 11,19) i kultu liturgii niebieskiej (Hbr 9,4), której przewodniczy Chrystus³³. Teksty redagowane po niewoli babilońskiej akcentują myśl o bliskości Boga poprzez Znak Świątyni, będącej także miejscem zanoszenia

³⁰ A. Jankowski, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej...*, s. 173–178.

³¹ J. Maier, *Das Altisraelitische Ladeheiligtum*, Beihefte zur „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 93 (1965), s. 4–5.

³² G. Witaszek, *Myśl społeczna proroków*, Lublin 1995, s. 165–166.

³³ A. Jankowski, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej...*, s. 191–192.

modlitwanych prośb. Choć świątynia Salomona została zniszczona, to jednak człowiek posiada możliwość zwrócenia się do Boga (Jr 29; 1 Krl 8,23), a Bóg wysłuchuje modlitwne prośby (1 Krl 8,36 n.)³⁴. Teksty o Arce Przymierza związane z osobą proroka Jeremiasza Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8 podejmują tematykę miejsca zamieszkania Jahwe po zniszczeniu świątyni Salomona. Fragment z *Księgi Jeremiasza* wymienia następujące miejsca związane z kultem:

Wers Jr 3	Słowo	Aspekt
w. 14.	צִיּוֹן	miejsce wybrane przez Jahwe na spotkanie
w. 17.	יְרוּשָׁלַם	miejsce centralnego kultu Izraelitów
w. 17.	כִּסֵּא יְהוָה	tron Jahwe
w. 18.	צָפוֹן	pałac i miejsce kultu pogańskiego boga Baala

W zestawieniu tym widoczna jest struktura koncentryczna. Górze Syjon, wybranej przez Boga, jest przeciwstawiona góra Safon, określająca kierunek północny, a będąca znanym miejscem kultu Baala, pogańskiego boga wichru i deszczu. W centrum w wersecie 17. jest wymieniona nazwa Jerozolimy oraz wyrażenie: כִּסֵּא יְהוָה – *tron Jahwe*. Wcześniej jest mowa o zniknięciu Arki Przymierza (w. 16). Jej atrybut – znak Bożej obecności – przejmie Jerozolima, nazwana *tronem Jahwe*. Starsze komentarze bezkrytycznie przyjmowały, że Arka Przymierza jest tronem Jahwe a jednocześnie הַרְגְלָיו הָרָם – *podnożkiem Jego stóp*. Takie wyobrażenie w starszych warstwach tekstu biblijnego może sugerować użyty względem Arki Przymierza rdzeń שׁוֹב, który określa czynność *zasiadania*.

Zastosowany w Psalmie 132,13 rzeczownik מוֹשֵׁב określa *siedzibę* Boga. Czasownika tego używa się w sformułowaniach dotyczących obrazu Jahwe zasiadającego na Cherubach (2 Sm 6,2; 2 Krl 19,15; Iz 37,16). Nigdy jednak Biblia nie nazywa Arki Przymierza tronem, lecz skrzynią³⁵. Tekst Jr 3,16 nie poświadcza, że Arka jest tronem i taką interpretację potwierdza tradycja rabinacka³⁶. Występowanie obok siebie rzeczowników: *Arka* i *tron* nie pozwala na zamienne używanie tych pojęć, ale dotyczy orzekania analogicznego. Nieprawdziwe jest zatem przeniesienie motywu tronu ze znaku Jerozolimy na Arkę Przymierza. Wprowadzające formuły prorockie w Jr 3,14–18 wskazują na eschatologiczną interpretację. Tak jak Arka Przymierza była dana Ludowi Wybranemu jako znak obecności Jahwe, tak Syjon – Jerozolima będzie tronem Jahwe w pośrodku Ludu Wybranego jako znak opieki Bożej. Wypowiedź Jeremiasza zawiera sedno polemiki skierowanej nie przeciw teologii, lecz ideologii (por. Jr 7) dotyczącej fałszywego pojmowania obecności Jahwe w znaku Arki Przy-

³⁴ H. D. Preuß, *Theologie des Alten Testaments...*, s. 288.

³⁵ G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 190.

³⁶ J. M a i e r, *Vom Kultus zur Gnosis...*, s. 82.

mierza. W okresie redagowania tej części *Księgi Jeremiasza* istniał problem pustej świątyni, czyli bez Arki Przymierza³⁷.

W tekście 2 Mch 2,1–8 pojawiają się inne określenia związane z kultem i dotyczące miejsca spoczynku Arki Przymierza oraz sprzętów świątynnych.

Wers 2 Mch 2	Słowo	Aspekt
w. 2.	ἀγάλματα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ τὸν περὶ αὐτὰ κόσμον	posagi bóstw pogańskich
w. 4.	σκηνή, κιβωτὸς, τὸ θυσιαῖ στήριον τοῦ θυμιάματος	namiot
w. 5.	οἶκος ἀνθρώδη	pomieszczenie – miejsce ukrycia Arki i sprzętów świątynnych
w. 8.	ὁ τόπος καθαγιασθῆ μεῖ γάλως	miejsce uroczyscie poświęcone – świątynia

Autor listu z *Drugiej Księgi Machabejskiej* 2,1–8 nawiązuje do tematyki świątynnej. We fragmencie tym tylko raz wymienia się świątynię jako miejsce poświęcone i to w kontekście znaków Bożej obecności: chwała i obłok (w. 8). Ponadto 2 Mch 2,1–8 wymienia przedmioty i sprzęty używane w kulcie jahwistycznym: namiot, Arkę oraz ołtarz kadzenia (w. 4–5). Motyw dotyczący składania ofiar na ołtarzu kadzenia rzadko jest wspomniany w tradycji związanej ze świątynią Salomona (1 Krn 28,18; 2 Krn 26,16.19). W tekstach qumrańskich pojawia się on jako element kultu ofiarnego – $\text{קִיבִּי תַרְחֻמֵּי}$ (1 QM 2,5)³⁸. Redaktor 2 Mch 2,1–8 wymienia wcześniej to, co stanowiło bogactwo i splendor świątyń pogańskich: ἀγάλματα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ τὸν περὶ αὐτὰ κόσμον – posagi ustrojone z przepychem. Zagadkowe i trudne do zinterpretowania jest wyrażenie: οἶκος ἀνθρώδη, określające miejsce, gdzie ukryto Arkę Przymierza. Opis ukrycia Arki przez Jeremiasza rodzi pytanie: czy ukrycie znaku obecności Boga było równoznaczne z odejściem Jahwe od Izraela? Odpowiedź na to pytanie daje Nowy Testament w fragmentach o Arce Przymierza z *Listu do Hebrajczyków* i z *Apokalipsy*, które ukazują Arkę w świątyni niebieskiej.

Świątynia w Jerozolimie bez Arki Przymierza została odbudowana po niewoli. Wznowiono w niej kult ofiarniczy³⁹. Chociaż, w okresie po niewoli funkcjonują również inne ośrodki kultu jahwistycznego: w Elefantynie, na górze Garizim, w Leontopolis, w Lachisz oraz w Qaser el-'Abd, to

³⁷ B. Janowski, *Keruben und Zion...*, s.244–261.

³⁸ F. Mickiewicz, *Koncepcje świątyni w tekstach wspólnoty z Qumran*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 4 (1997), s. 254.

³⁹ J. Maier, *Zwischen den Testamenten*, Würzburg 1990, s. 233–235 (NEB Ergänzungsband zum Alten Testament 3).

jednak centrum kultu ortodoksyjnego było widziane w Jerozolimie⁴⁰. Takie przedstawienie historii Izraela akcentuje wierność przymierzu zawartemu przez Boga z Izraelem. Faktycznie gorliwość w sprawowaniu kultu w świątyni bez Arki nie była dostateczna a taki stan potwierdza sprzeciw proroków z epoki po niewoli babilońskiej (Ml 1,6–14). Zapowiedzi „większej chwały” i pragnienie nadejścia epoki mesjańskiej dalekie były od oczekowań ludu (Ag 2,6–9; Za 3,1–9). Kult był wolny od błędów synkretyzmu z czasów monarchii, jednak ograniczał się jedynie do rytuału.

W epoce mądrościowej Syracydes prosi o inną pobożność: οἰκτίρησον πόλιν ἁγιάσματος σου Ἱερουσαλημ τόπον καταπαύματος σου πλήσον Σιων ἀρεταλογίας σου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης σου τὸν λαόν σου – „*Ulituj się nad świętym Twoim Jeruzalem, miejscem Twego odpoczynku! Napełnij Syjon sławieniem Twoich boskich cnót i Twój lud Twoją chwałą*” (Syr 36,12–13). Rzeczywistość świątyni bez Arki Przymierza daleka była od zapowiadanego uniwersalizmu. Po prześladowaniach w okresie machabejskim na nowo poświęcono świątynię, ale w życiu codziennym odgradzono się od pogan, a w świątyni wydzielono specjalnie dla nich dziedziniec.

W judaizmie po epoce prorockiej nastąpiła epoka apokaliptyki podejmująca tematy z zakresu teologii kultu⁴¹. W nurcie apokaliptycznym pojawia się tęsknota za świątynią doskonałą – Nowa Świątynia, Nowe Jeruzalem (*Targum Iz 53,5; Henoch etiopski 90,33; Księga Jubileuszy 4,26; Księga Sybilli III, 616–623; Apokalipsa Barucha 4,2 n.; Testament Lewiego 3,4–6*). Pragnienie i oczekiwanie na nową świątynię napotykamy w tekstach qumrańskich. Esseńczycy zerwali z kultem sprawowanym w świątyni w Jerozolimie. Uważali go za nieczysty i zbezczeszczonej przez kapłanów z rodu hasmonejskiego (4 Q397). W tekstach z Chirbet Qumran temat świątyni pojawia się niemalże jako fundamentalny przedmiot rozważań dla całej wspólnoty. Wspólnota z Qumran nie przestała uważać, że świątynia jako taka jest z ustanowienia i z woli Bożej. W Zwoju Świątynnym jest napisane: „*Uświęcę świątynię mą chwałą, umieszczając nad nią moją chwałę, aż do owego dnia błogosławieństwa, gdy stworzę mą świątynię, wznosząc ją dla mnie, na wszystkie dni, zgodnie z przymierzem, które zawarłem z Jakubem w Betel*” (11 Q19 29,8–10)⁴². Esseńczycy uważali swoją separację od „niegodziwego kultu” za chwilową, bowiem oczekiwali na nową duchową świątynię (4 Q174). Zwój 4 Q174 zwany Florilegium mówi:

וַיֹּאמֶר לְבָנוֹת לֹא מִקְדָּשׁ אֲרָם
לְהִיֹּת מִקְדָּשִׁים בּוֹא לֹא לְפָנָיו מַעֲשֵׂי תוֹרָה

⁴⁰ V. Fritz, *Tempel und Zelt*, [w:] *Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament* [dalej: WMANT], Bd. 47, Neukirchen-Vluyn 1977, s. 76–93.

⁴¹ J. Maier, *Zwischen den Testamenten...*, s. 122–125.

⁴² F. Mickiewicz, *Koncepcje świątyni w tekstach wspólnoty z Qumran...*, s. 250–252.

– „[...] i powiedział, żeby wybudować Mu świątynię ludzką, do której będą przychodzić dla ofiarowania w niej przed Nim uczynków Prawa” (4 Q174 1,6–7a). Kilkakrotnie zwój Florilegium przypomina osobę króla Dawida i prorocstwo Natana – 2 Sm 7 (w. 1,1.7.10–13)⁴³. Teksty z Qumran datuje się na okres przełomu II i I wieku przed Chrystusem, czyli czas redakcji *Drugiej Księgi Machabejskiej*⁴⁴. Przez fakt tej samej daty powstania, myśl teologiczna o świątyni zawarta w zwojach qumrańskich jest pomocna dla zrozumienia przekazu o Arce Przymierza, zawartego w 2 Mch 2,1–8. Teologia okresu międzytestamentowego zawarta zarówno w zwojach z Qumran, jak i w apokryfach wskazuje, że skoro ziemską świątynia, odbudowana po niewoli, nie spełnia prorocत्व o „większej chwale” i jeśli pojawiają się świątynie – miejsca kultu poza Jeruzalem, to przyszła świątynia musi już być „nie ziemską”, lecz transcendentna: zstąpić z nieba.

Taki obraz świątyni z Arką przedstawia Nowy Testament. Przewodnikiem w liturgii niebieskiej jest Chrystus i tak widzi go Ewangelia oraz listy Pawłowe (Mt 12,5–6; 21,12–16; 26,61; Mk 11,15–18; 14,58–59; Łk 19,45–48; J 2,14–22; 3,3 n.; 4,15.33; 6,34; 7,35–39; 8,52–57; 11,12 n.; 14,8.22; 16,7; 1 Kor 3,9–11.16–17; 2 Kor 6,14–16.19; Ef 2,14–16.19–22)⁴⁵. „Gdy Nowa Pascha całkowicie ugruntuje Kościół, Jezus już nie będzie znał świątyni, lecz poza Jerozolimą, w umiłowanej Galilei wyznaczy spotkanie apostołom”⁴⁶. W liturgii Przybytku niebieskiego Arcykapłan, którym jest Chrystus, wchodzi do Miejsca Najświętszego, gdzie była Arka Przymierza, i dokonuje obrzędu przebłagania (Hbr 9,1 n.). Święty Jan bardzo wyraźnie widzi Arkę Przymierza obok Baranka w centralnym miejscu świątyni niebieskiej, w Nowym Jeruzalem (Ap 11,9)⁴⁷.

2. Jerozolima i Syjon – miejsca uświęcone przez obecność Arki Przymierza

Dwa teksty, będące fundamentem rozważań, wymieniają konkretne miejsca związane z dziejami Arki Przymierza:

Psalm 132, w. 6.: Efrata i pola Jaaru; w. 13.: Syjon

Jr 3,14–18, w. 14.: Syjon; w. 17.: Jerozolima

Miejsce ukrycia Arki Przymierza jest nieznane, nieokreślone. Najczęściej wskazuje się tradycję związaną z górą Nebo. Prawdopodobne, choć kontrowersyjne, może być łączenie miejsca pobytu Arki Przymierza z miejscem, gdzie gromadzi się Lud Boży – συναγάγη ὁ θεὸς ἐπισυναγαγήν

⁴³ *Die Texte aus Qumran*, red. Lohse Eduard, München 1971, s. 256.

⁴⁴ R. de Vaux, *Archeology and the Dead Sea Scrolls*, London 1973, s. 215–220.

⁴⁵ A. Janowski, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej...*, s. 200–238.

⁴⁶ Y. M.-J. Congar, *Le mystère du Temple ou l'Économie de la Présence de Dieu a sa création de la Genèse a l'Apocalypse*, Paris 1958, s. 145 (Lectio divina 22).

⁴⁷ F. Zeilinger, *Das himmlische Jerusalem: Untersuchungen zur Bildsprache der Johannesapokalypse und des Hebräerbriefs*, [w:] *Memoria Jerusalem*, Ed. J. B. Bauer, J. Marböck, (FS F. Sauer), Graz 1977, s. 143–154.

τοῦ λαοῦ (2 Mch 2,7) lub z miejscem poświęconym – świątynią – ὁ τόπος καθαγιασθή (2 Mch 2,8). Wszystkie wymienione konkretne miejsca związane są zasadniczo z historią Arki Przymierza w czasie monarchii.

Występowanie obok siebie nazw miejsc: Efrata i pola Jaaru nie jest przypadkowe. Kiriath-Jearim było miejscem przebywania Arki Przymierza za czasów Samuela i króla Saula. Tam Arka Przymierza przybyła sama na wozie ciągniętym przez woły, po okazaniu mocy Bożej nad miastami Filistynów (1 Sm 6). Pola Jaaru były terenem bitwy Dawida z Filistynami, po której Dawid wprowadził Arkę Przymierza do Jerozolimy. Zestawienie miejsc Efrata i pola Jaaru w Psalmie 132,6 ma dotyczyć suwerennego wyboru Boga, Jego decyzji co do miejsca zamieszkania⁴⁸.

Trudno oderwać teologię Arki Przymierza od tradycji Syjonu. Proces formowania się tradycji Syjonu rozpoczął się bowiem z chwilą wprowadzenia Arki Przymierza na wzgórze Syjonu⁴⁹. W Deuteronomium wybrane sanktuarium oznaczono ogólnym terminem מִקְדָּשׁ. Psalm 47 łączy wybranie sanktuarium z określeniem „chluba Jakuba”. Autor natchniony wskazuje wprost Syjon jako miejsce wybrane dla sanktuarium Jahwe (Ps 132, 13). Ze względu na tę myśl, werset Ps 132,13 jest dominujący w drugiej części dyptyku – struktury całego Psalmu 132 (zob. tabela 1).

Sformułowanie idei wybrania Jerozolimy z Syjonem pochodzi sprzed czasu redakcji deuteronomistycznej. Nie ma tu bowiem jeszcze myśli teologicznej o zamieszkaniu imienia. Pojawia się myśl o Bożej obecności (w. 14b), o Bożej siedzibie (w. 13), gdzie Jahwe ma swój odpoczynek (w. 14a) i skąd udziela zbawienia swojemu ludowi (w. 14–18)⁵⁰. Wyrażenie יהוה שׁם – imię Jahwe, pojawia się w tekście *Księgi Jeremiasza* 3,17. Niektórzy egzegeci proponując kultową interpretację *Psalterza*, łączą wprowadzenie Arki Przymierza na Syjon z ceremoniałem zaślubin króla z Bogiem – ἱερὸς γάμος. Powołują się przy tym na epizod z żoną Dawida, córką Saula Mikal. Wyrażała ona niezadowolenie z powodu tańca wykonywanego przez Dawida (2 Sm 6,16). W odpowiedzi Mikal została odrzucona i odrzucona (2 Sm 6,23)⁵¹. Wybranie Boga oznaczało odrzucenie innych możliwości, osób, rzeczy.

Symbolika tej czynności, działania króla Dawida dokonała się za pośrednictwem Arki Przymierza. Wcześniejszym miejscem pobytu Arki Przymierza było Szilo. Odrzucenie Szilo, które Jahwe wydał na splądrowanie przez Filistynów, a potem odrzucił, stanowiło podstawę wyboru nowego miejsca kultu – Syjonu. Wykładnię takiego zinterpretowania Bożego wyboru napotykamy w Psalmie 78. Psalm ten ukazuje Moc Jahwe i przy-

⁴⁸ A. R o b i n s o n, *Do Ephrathah and Jaar Really Appear in Psalm 132,6*, ZAW 86 (1974), s. 220–222.

⁴⁹ J. J e r e m i a s, *Lade und Zion*, [w:] *Probleme biblischer Theologie*, red. Wolff Hans Walter (FS G. von Rad), München 1971, s. 183–193.

⁵⁰ T. B r z e g o w y, *Miasto Boże w Psalmach*, Kraków 1989, s. 56.

⁵¹ J. R. P o r t e r, *The Interpretation of 2 Samuel VI and Psalm CXXXII*, „The Journal of Theological Studies” 5 (1954), s. 161–165.

pomina historię odrzucenia Szilo, a wybranie i umiłowanie Syjonu. Paralelizm czasowników בָּחַר וְאָהַב wskazuje na motyw wybrania (Ps 78,68). Podobnie w Psalmie 132. wybranie Syjonu jest przedstawione z podkreśleniem, że było to pragnieniem Jahwe. Podstawą tego pragnienia – אָהַב nie są jakiegóż szczególne właściwości miejsca, jakaś konieczność, lecz suwerenne działanie, czynność Jahwe. Wybór ten jest wyjątkowy, gdyż o żadnym innym miejscu pobytu Arki nie zostało powiedziane, że Jahwe wybiera je, że pragnie go, że miłuje⁵².

W tekstach biblijnych o Arce istnieje pewien problem identyczności i różnicy pomiędzy Syjonem a Jerozolimą. Syjon posiada przede wszystkim znaczenie religijne. Historia Syjonu ma początek w fakcie przeniesienia na to wzgórze Arki Przymierza⁵³. Początek znaczenia Jerozolimy dla Izraela jest wcześniejszy. Jerozolima istnieje wcześniej jako miasto, stolica i twierdza Jebusytów, która została zdobyta przez Dawida i uczyniona przez niego stolicą państwa. Jerozolima była już wcześniej, jak sugeruje Biblia, związana z kultem, była miejscem kultu, któremu przewodniczył kapłan i król – Melchizedek (Rdz 14,18). W Jerozolimie pielęgnowano tradycje związane z kultem Boga Najwyższego – אֱלֹהֵי יוֹן; potwierdza to Psalm 110. Przy intronizacji króla przypomniano Melchizedeka – kapłana i króla Boga Najwyższego. Melchizedek uważany był za najprzedniejszego prekursora dynastii dawidowej w Jerozolimie⁵⁴. Jerozolima była pojmowana jako stolica polityczna. W to znaczenie politycznego centrum został włączony aspekt centrum religijnego. *Psalterz*, zwłaszcza psalmy o królowaniu Jahwe i fragment o Arce Przymierza z *Księgi Jeremiasza* (3,14–18), podkreślają polityczne znaczenie Jerozolimy⁵⁵. Prorok Jeremiasz wskazuje na znak tronu w celu zaznaczenia, iż najważniejszy głos w Izraelu należy do Jahwe, a najważniejsze decyzje płyną od tronu Jahwe. Pytanie czy Arka była pojmowana wówczas jako tron, zdaje się być, w kontekście Jr 3,17, pytaniem zbędnym.

3. Arka a Cheruby z Przebłągalnią

Wśród przedmiotów związanych z Arką oraz teologią obecności Jahwe, w analizowanych tekstach (Ps 132, Jr 3,14–18 i 2 Mch 2,1–8) nie wymienia się: כְּרֻבִים – Cherubów i כַּפְּרֵת – Przebłągalni. Pewne aluzje do tych przedmiotów i ich znaczenia napotykaemy w Ps 132,13 (מוֹשֵׁב) oraz w 2 Mch 2,7 (ἔλεος). Arka Przymierza i כְּרֻבִים należą do różnych warstw tradycji. Archeologia określa często jako tron Boży – cały zespół złożony z Arki, Cherubów i Przebłągalni. Nigdzie jednak w Biblii nie ma

⁵² T. Brzegowy, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 56–57.

⁵³ B. Janowski, *Keruben und Zion...*, s. 250.

⁵⁴ T. Brzegowy, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 103.

⁵⁵ O. Eibfeldt, *Die Lade Jahwes in Geschichtserzählung, Sage und Lied*, „Das Altertum” 14 (1968), s. 143–145.

T a b e l a 1. Struktura wewnętrzna Ps 132

<p>1a זְכוֹר יְהוָה לְדָוִד</p> <p>1b אֵת כָּל־עֲוֹנוֹתָי:</p> <p>2a אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַיהוָה</p> <p>2b לֵאמֹר לְאָבִיר יַעֲקֹב:</p>	<p>11a נִשְׁבַּע יְהוָה לְדָוִד</p> <p>11b אֶמֶת לֹא־יָשׁוּב מִמֶּנָּה</p>
<p>3a אִם־אָבֹא בְּאֵהָל בֵּיתִי</p> <p>3b אִם־אֶעֱלֶה עַל־עַרְשׂ יִצְחָק:</p> <p>4a אִם־אֲתֵן שְׁנַת לְעֵינַי</p> <p>4b לְעַפְעָפִי תִנּוּמָה:</p> <p>5a עַד־אֲמַצֵּא מְקוֹם לַיהוָה</p> <p>5b מִשְׁכְּנֹתָי לְאָבִיר יַעֲקֹב:</p> <p>6a הִנֵּה־שָׁמְעוּנָה בְּאַפְרָתָה</p> <p>6b מִצָּאנֹה בְּשִׂדֵי־עֵר:</p> <p>7a נְבוֹאָה לְמִשְׁכְּנֹתַי</p> <p>7b נִשְׁתַּחֲוֶה לַהֵדֶם רְגֵלָיו:</p>	<p>11c מִמֶּנָּה מִפְּרוֹ בְּטַנֵּךְ</p> <p>11d אֲשִׁית לְכֶסֶף־לְךָ:</p> <p>12a אִם־יִשְׁמְרוּ בְּנֵיךְ בְּרִיתִי</p> <p>12b וְעַדְתִּי זֹו אֶלְמַדֶּם</p> <p>12c גַּם־בְּנֵיהֶם עַד־יַעַד</p> <p>12d יָשׁוּבוּ לְכֶסֶף־לְךָ:</p>
<p>8a קוּמָה יְהוָה לְמִנּוּחֹתֶיךָ</p> <p>8b אֲתָה וְאֶרְצוֹן עֶדֶךָ:</p>	<p>13a כִּי־בָחַר יְהוָה בְּצִיּוֹן</p> <p>13b אֹהֶל לְמוֹשֵׁב לוֹ:</p> <p>14a זֹאת־מִנּוּחֹתַי עַד־יַעַד</p> <p>14b פַּה־אֵשֶׁב כִּי אֹתִיָּה:</p>
<p>9a בְּזִמְנֶיךָ יִלְבָּשׁוּ צִדִּיק</p> <p>9b וְחִסְדֶּיךָ יִרְנְנוּ:</p> <p>10a בְּעֵבוֹר דָּוִד עִבְדֶּךָ</p> <p>10b אֶל־תֵּשֵׁב פָּנָי מִשִּׁיחֶךָ:</p>	<p>15a צִיְדָה בְּרֶךְ אֲבֹרָךְ</p> <p>15b אֲבִיּוֹנִיָּה אֲשַׁבֵּעַ לְחֶם:</p> <p>16a וְלִזְהַנִּיךָ אֲלַבִּישׁ יֵשַׁע</p> <p>16b וְחִסְדֶּיךָ רִנֵּן יִרְנְנוּ:</p> <p>17a שֵׁם אֲצַמִּיחַ קֶרֶן לְדָוִד</p> <p>17b עָרַכְתִּי נֹר לְמִשִּׁיחִי:</p> <p>18a אוֹיְבָיו אֲלַבִּישׁ בִּשְׁת</p> <p>18b וְעָלְיוּ יְצִיץ נֹרוֹ:</p>

wyraźnego określenia „tron” dla Arki Przymierza, chociaż istnieje sformułowanie, że Jahwe zasiada nad Arką⁵⁶. Historia tradycji jest zmienna co do interpretacji roli tych przedmiotów świątynnych w teologii Bożej obecności.

Wpierw istnieje kompromis pomiędzy starożytną Arką a świątynnymi Cherubami. Początkowo doszło do połączenia, synchronizacji myśli o Arce i Cherubach⁵⁷. Cheruby w tym znaczeniu dotyczą figur, które występowały w bliskości Arki Przymierza. W opisie świątyni Salomona autor natchniony całą uwagę skupił na ułożeniu skrzydeł Cherubów i ich rozmieszczeniu w miejscu Najświętszym⁵⁸. Arka i Cheruby, chociaż były przedmiotami materialnymi na użytek religijny, były zarazem znakiem niewidzialnego Boga: Arka związana była z osobą Boga, natomiast Cheruby były symbolem pustego tronu.

W późniejszym okresie ta myśl, podtrzymywana przez tradycję kapłańską, uległa ewolucji. Arka stopniowo traci swą rolę, pozostając w cieniu Syjonu, chociaż to jej Syjon zawdzięcza swoją wielkość i znaczenie w dziejach Izraela. Do rozdzielenia więzi znaku Arki i Cherubów przyczynił się wzrost znaczenia znaku Wzgórza Syjon przez fakt nadania mu tytułu Góry Świętej, która stała się, jak Synaj, siedzibą Boga. Syjon stał się symbolem ziemskiej i jednocześnie niebiańskiej obecności Boga. Taką interpretację wspomaga koncepcja tronu z Cherubami.

Religijna historia Jerozolimy i Syjonu skupiła w sobie cały kompleks symboli i wyobrażeń, które napotykamy w religijnych tekstach sąsiadów Izraela: Boża Góra, Boży tron, walka kosmicznego chaosu, walka ludu⁵⁹. W utrzymaniu tej koncepcji pomocna była myśl o parze Cherubów, zachowana w sformułowaniu – יֵשֶׁב כְּרֻבִים. Taki motyw pojawia się w *Psalterzu* (Ps 80,2; 99,1). Taki obraz spotykamy też u proroka Izajasza, z tym zastrzeżeniem, że mowa jest nie o Cherubach, ale o Serafinach (Iz 6,1 n.). Cheruby w świątyni Salomona przejmują poniekąd symbolikę znaku Arki⁶⁰. Powstaje problem nieobecności Cherubów w tekście Psalmu 132. Unikanie rzeźb figuralnych wydaje się tłumaczyć późniejsza teologia judaizmu, będąca w konfrontacji z myślą pogańską. Brak również wzmianki o Cherubach w pozostałych tekstach⁶¹. Arka Przymierza nadal spełnia w niej rolę znaku obecności, ale już w sposób bardzo tajemniczy jako przedmiot duchowy.

Drugi przedmiot związany z Arką to Przebłagalnia (כַּפֹּרֶת). Terminem tym określa się pokrywę Arki Przymierza. Zazwyczaj na niej umieszcza się w rekonstrukcjach rzeźby Cherubów. Połączenie Arki z Przebłagalnią

⁵⁶ T. Brzegowy, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 107.

⁵⁷ B. Janowski, *Keruben und Zion...*, s. 276.

⁵⁸ T. Brzegowy, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 107.

⁵⁹ J. Jeremias, *Lade und Zion...*, s. 195–196.

⁶⁰ B. Janowski, *Keruben und Zion...*, s. 276–277.

⁶¹ L. I. A. Levine, *Okres hellenistyczny. Aleksander Wielki. Powstanie i upadek dynastii hasmonejskiej*, [w:] *Starożytny Izrael*, red. W. Chrostowski, Warszawa 1994, s. 266–267.

i Cherubami występuje tylko w tradycji kapłańskiej. Wyraźnymi odpowiednikami tego wyobrażenia były Cheruby, pod które wprowadzono Arkę do świątyni Salomona. Jest rzeczą oczywistą, że Arka i Przebłagalnia są dwoma różnymi przedmiotami, nawet jeśli w opisie biblijnym występują razem. Określenie pokrywy Arki Przymierza przez כַּפֶּרֶת jest zabiegiem czysto technicznym, zwłaszcza że w *Księgach Samuela* brak wzmianki o Przebłagalni i Cherubach. W *Księdze Ezechiela* w obrazie świątyni brak Arki, ale jest mowa o Cherubach. W liście wprowadzającym do *Dругiej Księgi Machabejskiej* 2,1–8 wspomina się o Arce Przymierza, ale brak wzmianki o Przebłagalni i Cherubach⁶². Wydaje się, że źródło kapłańskie odzwierciedla pewną myśl charakterystyczną dla okresu, gdy sprawowano kult w świątyni jerozolimskiej. Tam Przebłagalnia jawi się jako przedmiot o wiele cenniejszy (cały ze złota) od Arki Przymierza⁶³. Słowo כַּפֶּרֶת pochodzi od rdzenia כִּפַּר. Podstawowe znaczenie כִּפַּר nie jest pewne. W koniugacji Piel כִּפַּר użyte jest przez tradycję kapłańską w znaczeniu terminu technicznego *przebłaganie*⁶⁴. Jako wyrażenie techniczne z zakresu kultu dotyczy czynności dokonywania przebłagania, ale nie mówi o istocie, o specyfice, wyobrażeniach wiążących się z tym słowem. Istota ceremoniału Dnia Pojednania według fragmentu (Kpł 16) dotyczyła rozgrzeszenia ołtarza i sanktuarium. Przy rozgrzeszeniu człowieka oraz przy oczyszczeniu kultowym przedmiotów akt przebłagania polega na tym, że Jahwe uchylał nieszczęście, niszczące oddziaływanie wywołane przez określony czyn. Zrywał powiązanie grzechu z nieszczęściem⁶⁵. Dla Kronikarza כַּפֶּרֶת wydaje się być najważniejszym przedmiotem we wnętrzu świątyni (1 Krn 28,11). Sugerowana przez M. Görga etymologia rdzenia od כַּפֶּרֶת łączy się z określeniem dla podnóżka w języku egipskim⁶⁶. Wydaje się, że po niewoli babilońskiej, gdy Arki nie było już w Świątyni, najświętszym przedmiotem była Przebłagalnia z Cherubami. Według myśli autorów natchnionych z okresu po niewoli babilońskiej na Cherubach zasiadał Jahwe Zastępów⁶⁷.

4. Jahwe Królem Izraela

Po niewoli babilońskiej nie nastąpiła restauracja władzy królewskiej, jednak tematyka *królestwa, władzy królewskiej* była aktualna u Żydów⁶⁸.

⁶² M. H a r a n, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel...*, s. 248–249.

⁶³ I. W i l l i - P l e i n, *Opfer und Kult im alttestamentlichen Israel. Textbefragungen und Zwischenergebnisse*, Stuttgart 1993, s. 107–111 (Stuttgarter Bibelstudien 153).

⁶⁴ V. F r i t z, *Tempel und Zelt...*, s. 137.

⁶⁵ G. v o n R a d, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 209–215.

⁶⁶ M. G ö r g, *Die Lade als Thronsockel*, „Biblische Zeitschrift” 1 (1976), s. 29. Autor posłużył się dla zobrazowania tej hipotezy przedstawieniem bogini nieba – Hathor z tylnej ściany kaplicy jej poświęconej, w grobowcu królowej Hatszepsut w Deir el Bahari.

⁶⁷ T. B r z e g o w y, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 110.

⁶⁸ J. M a i e r, *Zwischen den Testamenten...*, s. 237–238. Autor podkreśla w tym miejscu auto-

Hipotezę dotyczącą Cherubów i Przebłągalni, które miały być przedstawieniem tronu Jahwe, potwierdzałoby istnienie sformułowania: הַכְּרֻבִּים יָשֵׁב – *zasiadający na Cherubach* (1 Sm 4,4; 2 Sm 6,2; 2 Krl 19,15; 1 Krl 13,6; Ps 80,2; 99,1; Iz 37,16). Wyrażeniem bliskoznacznym dla הַכְּרֻבִּים יָשֵׁב – *Zasiadający na Cherubach* jest יְהוָה צְבָאוֹת – *Jahwe Zastępów*⁶⁹. O. Eissfeld utrzymuje, że początków tego tytułu dla Jahwe należy szukać w kulcie Arki Przymierza z Szilo (zob. 1 Sm 4,4). Tytuł przeszedł wraz z Arką do świątyni w Jerozolimie (2 Sm 6,2 n.)⁷⁰.

Jako trzeci element symboliki tronu Bożego w świątyni na Syjonie wymienia się, obok Cherubów i Przebłągalni, także podnózek⁷¹. Choć sama Arka w tekstach Ps 132, Jr 3,14–18 i 2 Mch 2,1–8 nie występuje w znaczeniu tronu, to w połączeniu z Cherubami i Przebłągalnią oraz z wyrażeniami הַכְּרֻבִּים יָשֵׁב lub יְהוָה צְבָאוֹת ukazuje Jahwe jako Króla i Władcę:

Ps 132,7: נְבוֹאָה לְמִשְׁכְּנֹתַי נִשְׁתַּחֲוֶה לְהַדָּם הַגָּלִי

Ps 132,13: כִּי־בָחַר יְהוָה בְּצִיּוֹן אָרְצָה לְמוֹשָׁב לוֹ

Jr 3,17: בָּעֵת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם כְּסֵא יְהוָה

Takie przedstawienie Boga potwierdza tradycja zawarta w *Psalterzu*, zwłaszcza w psalmach syjońskich⁷². Wśród imion Boga *Psalterz* wymienia *עֲלִיּוֹן* – *Najwyższy*, które wywodzi się z tradycji jerozolimskiej i często jest spotykane w fragmentach poezji kultowej (Ps 46,5; 47,3; 50,14; 73, 11; 78,17; 82,6; 83,19; 87,5). Nie chodzi tu o ideę zaczerpniętą z wierzeń pogańskich. Jahwe – Bóg Arki na Syjonie jest Bogiem nad Bogami, tzn. że objawia się jako Pan dworu niebieskiego (por. Iz 6,1 n.)⁷³. Królowanie Jahwe jest związane z Jego walką z chaosem (Ps 74,13 n.; 93,3 n.; 104,5.9). Obraz tej konfrontacji ma swoje podłoże w kulcie⁷⁴. W *Psalmach* 48,3 i 84,4 pojawiają się sformułowania, które określają Jahwe jako Króla – יְהוָה צְבָאוֹת מַלְכִי וְאֱלֹהֵי⁷⁵.

Wśród funkcji, które Arka Przymierza spełnia, wymienia się niekiedy wyrocznie jako znak obecności Boga (Sdz 20,27 n.). Nigdzie jednak nie występuje termin „Arka” w połączeniu z elementami specyficznymi dla

rytet Tory dla społeczności żydowskiej w okresie perskim oraz hellenistycznym.

⁶⁹ R. S c h m u r a, *Zelt und Lade als Thema alttestamentlicher Wissenschaft...*, s. 128–131.

⁷⁰ E. C h m u r a, *‘el besijon – Jahwe na Syjonie Bogiem Izraela...*, s. 135.

⁷¹ B. J a n o w s k i, *Sühne als Heilsgeschehen. Studien zur Sühnetheologie der Priesterschrift und zur Wurzel KPR im Alten Orient und im Alten Testament*, [w:] WMANT, Bd. 55, Neukirchen-Vluyn 1982, s. 282–290.

⁷² J. de F r a i n e, *La royauté de Yahve dans les Textes concernant l’Arche*, VT 15 (1965), s. 134–139.

⁷³ J. C. L. G i b s o n, *The Kingship of Yahweh against its Canaanite Background*, [w:] *Ugarit and the Bible. Proceedings of International Symposium on Ugarit and the Bible*. Manchester, September 1992, ed. G. Brooke, Münster 1994, s. 101–112. Na początku autor podaje zestawienie: Jahwe jako Król w Starym Testamencie i odpowiadające Biblii teksty z Ugarit (s. 101–102).

⁷⁴ B. J a n o w s k i, *Das Königtum Gottes in den Psalmen. Bemerkungen zu einem neuen Gesamtentwurf*, „Zeitschrift für Theologie und Kirche” 86 (1989), s. 411–412.

⁷⁵ E. C h m u r a, *‘el besijon – Jahwe na Syjonie Bogiem Izraela...*, s. 136–137.

wyrokowania, losowania, jak np. Urim i Tumim⁷⁶. Należałoby raczej mówić o objawieniu Boga lub o spotkaniu z Bogiem, podczas którego Bóg objawia swoje słowo. Miejszem wyroczni był zawsze Namiot Spotkania, w którym Jahwe wypowiadał swoje słowa wyroczni do ludzi⁷⁷. Bóg objawia swoją wolę, swoje słowo w inny sposób.

IV. MIEJSCE ARKI PRZYMIERZA W TEOLOGII PRZYMIERZA JAHWE Z IZRAELEM

Bóg objawia swoją wolę, wyraża swoje oczekiwania, ponieważ zawarł z Izraelem przymierze. Motywy Bożego działania, intencje i zamiary Boga należy rozpatrywać w ramach teologii przymierza. Z teologią przymierza związany jest tytuł Arka Przymierza, jaki napotykaemy w Jr 3,16 i 2 Mch 2,4–5. W Psalmie 132 ten teologiczny wymiar akcentują przekazane obietnice, związane z dynastią dawidową. Elementy związane z teologią przymierza napotykaemy również w obrazie nowej rzeczywistości, zapowiadanych przez proroka Jeremiasza w *Księdze Jeremiasza* 3,14–18 oraz w tradycji o proroku przypomnianej przez *Drugą Księgę Machabejską* 2,1–8.

Etymologia terminu בְּרִית jest sporna. Wobec niepewności zwrócono uwagę na pole semantyczne hebrajskiego terminu בְּרִית i uwzględniono wyrażenia w których występuje. Pole semantyczne sprowadza się do przedstawienia zależności międzyosobowych, które charakteryzują program działania i stałość tych relacji. Są to relacje zarówno dwustronne, jak i jednostronne. Pojęcie przymierza określają zobowiązania, wymagania i dobrodziejstwa. W polu semantycznym בְּרִית występuje przysięga jako potwierdzenie zobowiązania. Z zobowiązaniami jest związana wierność przymierzu i dokument zawarcia przymierza⁷⁸. Tekst biblijny przypomina, że Arka zawierała tablice przykazań (1 Krl 8,9; 2 Krn 5,10). Teksty tradycji kapłańskiej mówią o Świadcztwie (Wj 25,16.21)⁷⁹. W tekstach związanych z Arką (Ps 132, Jr 3,14–18 i 2 Mch 2,1–8) napotykaemy fragmenty odwołujące się do przymierza zawartego przez Izraelitów z Bogiem. Teksty te prezentuje tabela 2.

Arka Przymierza, będąca znakiem Boga i Jego przymierza, symbolizuje zbawczą obecność Jahwe. W historii narodu wybranego wobec niej następuje spotkanie ludu Izraela i jego przywódców z Bogiem. To w jej obecności dokonywał się dialog przymierza z Bogiem⁸⁰. Jak ukazują to rozważane teksty, Bóg, który jest wierny swojemu przymierzu, nie ustaje

⁷⁶ R. S c h m i t t, *Zelt und Lade als Thema alttestamentlicher Wissenschaft...*, s. 168–173.

⁷⁷ G. v o n R a d, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 189–190.

⁷⁸ A. J a n k o w s k i, *Biblijna teologia przymierza...*, s. 10–12.

⁷⁹ R. S c h m i t t, *Zelt und Lade als Thema alttestamentlicher Wissenschaft...*, s. 98–102. 110–128. Autor ukazuje, że dla wielu egzegetów teksty o umieszczeniu w Arce tablic przymierza lub Świadcztwa są podstawą do przedstawienia Arki jako pustego tronu.

⁸⁰ A. J a n k o w s k i, *Biblijna teologia przymierza...*, s. 42–43.

w działaniu. Obietnice wynikające z przymierza, których potwierdzenie widzi się w zawartości Arki Przymierza, dotyczą na podstawie tekstów (Ps 132, Jr 3,14-18, 2 Mch 2,1-8):

- 1) zgromadzenia Izraela,
- 2) obiecane go dziedzictwa,
- 3) osoby króla Dawida i dynastii dawidowej,
- 4) dobrodziejstw i błogosławieństwa dla ludu wybranego.

W zamian Bóg oczekuje:

- 1) wierności przymierzu przez zachowanie Bożych przykazań,
- 2) nie ulegania pokusie pójścia za innymi bogami,
- 3) troski o kult w duchu według prawego serca.

Tabela 2.

Werset	Tekst	Kontekst
Ps 132,11a	נִשְׁבַּע יְהוָה לְדָוִד אֵמֶת	formuła obietnicy
Ps 132,11b	לֹא יִשׁוּב מִמֶּנָּה מִפְּרִי בְּמִנְךָ אִשִּׁית לְכֶסֶף לָדָךְ:	dobrodziejstwa dla dynastii i zobowiązanie Jahwe
Ps 132,12a	אִם יִשְׁמְרוּ בְּנֵיךָ בְּרִיתִי וְעֵרַתִּי זֹו אֶלְמָדָם	zobowiązanie następców Dawida
Ps 132,12b	נִסְבְּנוּהֶם עַד־יָעַד יֵשְׁבוּ לְכֶסֶף לָדָךְ:	zobowiązanie Jahwe
Ps 132,15-18	צִיָּדָה בָּרַךְ אֶבְרָהָם אֲבִיוֹנִיָּה אֲשִׁיעַ לָחֶם וְכַתְּנִיָּה אֶלְבִּישׁ יִשַׁע וְחִסְדִּידָה רַגְלֵי יִרְנְנוּ שֵׁם אֶצְמִיחַ קֶרֶן לְדָוִד עָרַכְתִּי נֹר לְמִשְׁיַחִי: אֹיְבָיו אֶלְבִּישׁ בִּשְׂת וְעָלְיוּ יָצִיץ נִזְרוֹ:	zobowiązania Jahwe i dobrodziejstwa dla Izraela
Jr 3,14	שׁוּבוּ בָּנִים שׁוֹכְבִים נֹאֵם־יְהוָה כִּי אֲנֹכִי בַעֲלֹתִי בָּכֶם וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם אֶחָד מֵעִיר וּשְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם צִיּוֹן:	zobowiązanie Izraela

Cd. tab. 2.

Jr 3,15	וְנָתַתִּי לָכֶם רָעִים כְּלִבִּי וְרָעוּ אַתְּכֶם הָעָה וְהַשְּׂפִיל	zobowiązanie Jahwe
Jr 3,17–18	בָּעַת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם כִּסֵּא יְהוָה וְנִקְווּ אֵלֶיהָ כָּל־הַגּוֹיִם לִשְׁם יְהוָה לִירוּשָׁלַם וְלֹא־יִלְכוּ עוֹד אַחֲרַי שָׂרְרוּת לְבָם הָרָע: בְּיָמִים הַהֵמָּה יִלְכוּ בֵּית־יְהוּדָה עַל־בֵּית יִשְׂרָאֵל וַיָּבֹאוּ יַחַדוּ מֵאַרְץ צָפוֹן עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת־אֲבוֹתֵיכֶם:	zobowiązanie Jahwe
2 Mch 2,2	καὶ ὡς ἐνετέλειτο τοῖς μεταγενομένοις ὁ προφήτης δοὺς αὐτοῖς τὸν νόμον ἵνα μὴ ἐπιλάθωνται τῶν προσταγμάτων τοῦ κυρίου	Prawo – dokument przy- mierza
2 Mch 2,3	παρεκάλει μὴ ἀποστῆναι τὸν νόμον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν	zobowiązania Izraela

1. Rola zgromadzeń liturgicznych i pielgrzymek do świątyni z Arką

W okresie pustynnej wędrówki Arka Przymierza Pana jest przedstawiana jako znak obecności Jahwe, który zamieszkał wśród swojego ludu⁸¹. Bóg po długotrwałych wędrówkach przez pustynię i po Kanaanie znajduje *odpoczynek* – מְנוּחָה w pośrodku obozu izraelskiego⁸². Jako miejsce spotkania zasadniczo wymienia się מוֹעֵד אֱהֵל – Namiot Spotkania. Słowo מוֹעֵד określa: *spotkanie, zgromadzenie, zebranie świąteczne, święto*⁸³.

Po raz pierwszy o stałym sanktuarium z Arką Przymierza dowiadujemy się w okresie Sędziów. Wzmianka o Arce akcentuje, że przed nią zbierali się Izraelici (Sdz 20,27–28). Opowiadania o Arce w *Pierwszej Księdze Samuela* 4–6 przywodzą na myśl jej nomadyczny charakter, chociaż opis

⁸¹ J. D u s, *Noch zum Brauch der „Ladewanderung“*, VT 13 (1963), s. 126–132.

⁸² T. B r z e g o w y, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 39.

⁸³ *Hebräisches und aramäisches Lexicon zum Alten Testament*, red. L. Koehler, W. Baugartner, Bd. 1–5, Leiden 1967–1995, k. 528b–529b.

sanktuarium w Szilo dowodzi osiadłego trybu życia plemion izraelskich (1 Sm 2,12–3,21). Fragment ten przedstawia Szilo jako miejsce spotkania Izraela z Bogiem: **וַיִּסַּף יְהוָה לְהִרְאֶה בְּשִׁלֹה** – *i nadal Jahwe objawiał się w Szilo* (Sdz 3,21)⁸⁴.

Motyw podążania do sanktuarium, czyli tradycja pielgrzymowania, sięga czasów Patriarchów. Nawiedzane przez Patriarchów miejsca święte stały się uprzywilejowanymi ośrodkami kultu Izraela przez wiele stuleci. W okresie Sędziów Arka Przymierza, która nie posiadała charakteru wędrownego sanktuarium, podobnie jak starożytne miejsca kultu w Kanaanie, stała się miejscem, do którego odbywały się liczne pielgrzymki. Pierwsze sanktuarium Arki tradycja lokalizuje w Gilgal (Joz 4–5). Ruch pielgrzymkowy musiał być bardzo intensywny, skoro przetrwał do czasów VIII w. przed Chrystusem (Oz 4,15). Kolejnym sanktuarium pielgrzymkowym związanym z Arką było Betel (Sdz 20,20–28). Jednak dopiero Szilo posiadało charakter uprzywilejowany. W nim prawdopodobnie obchodzono centralne święto pielgrzymkowe Jahwe. Momentem przełomowym, o czym wspomina Ps 132, stało się utworzenie przez Dawida w Jerozolimie na Syjonie – **מְקוֹם לַיהוָה מִשְׁכְּנוֹת לְאַבִּיר יַעֲקֹב** – *miejsca dla Jahwe, mieszkania dla Mocnego Jakuba* (w. 5)⁸⁵. Ten motyw spotkania, zgromadzenia, pielgrzymowania do Jerozolimy na Syjon spotykamy w rozważanych tekstach, które wspominają Arkę Przymierza.

Ps 132,7: **נְבוּאָה לְמִשְׁכְּנוֹתַי נִשְׁתַּחֲוֶה לְהָרִם רְגְלֹי**

Ps 132,8: **קוּמָה יְהוָה לְמִנוּחֶחֶד אַתָּה וְאַרְוֵן עֵזְךָ**

Jr 3,14: **שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים נְאֻם־יְהוָה כִּי אֲנֹכִי בָעַלְתִּי בְכֶם וְלִקְחַתִּי אֲחֶכֶם אַחַד מֵעִיר וּשְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה וְהִבֵּאתִי אֲתֶכֶם צִיּוֹן:**

Jr 3,17–18: **בַּעַת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם כַּסָּא יְהוָה וְנִקְוּוּ אֵלֶיהָ כָּל־הַגּוֹיִם לְשֵׁם יְהוָה לִירוּשָׁלַם וְלֹא־יִלְכוּ עוֹד אַחֲרַי שְׁרָרוֹת לְבָם הָרָע: בְּיָמִים הַהֵמָּה יִלְכוּ בֵּית־יְהוּדָה עַל־בֵּית יִשְׂרָאֵל וַיָּבֹאוּ יַחְדָּו מֵאַרְצַי צָפוֹן עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת־אֲבוֹתֵיכֶם:**

2 Mch 2,7b: **ἕως ἄν συναγάγη ὁ θεὸς ἐπισυναγαγῆναι τοῦ λαοῦ καὶ ἔλεος γένηται**

Psalm 132. zawiera wezwanie charakterystyczne dla pielgrzymki w cohortatywie **נְבוּאָה** – *pójdźmy*. Podobne wezwanie występuje w tekście *Psalterzu* i u proroków (Ps 46,9; 66,5; 95,1.6; 99,1–2.6; 122,1; Iz 2,3; Jr 31,6; 51,10; Oz 6,1; Mi 4,2)⁸⁶. Spotkanie z Bogiem posiadało charakter modlitewny, o czym wspomina w. 8. Liturgia świąt pielgrzymkowych przypominała wydarzenia spod góry Synaj oraz przedstawiała myśl o królew-

⁸⁴ J. M a i e r, *Das Altisraelitische Ladeheiligtum...*, s. 41–45.

⁸⁵ T. B r z e g o w y, *Miasto Boże w Psalmach...*, s. 65–67.

⁸⁶ E. L i p i ń s k i, *Psaumes. I. Formes et genres littéraires*, [w:] *Dictionnaire de la Bible Supplément*, red. L. Pirot, Paris 1926, k.112–115.

skiej obecności Jahwe na Syjonie, gdzie była Arka Przymierza i gdzie Bóg objawiał swoją wolę⁸⁷.

Niektórzy egzegeci w poezji Psalmu 132 widzieli echo osobnego święta intronizacji Jahwe, związanego z Arką, lecz pomysł ten w dzisiejszej egzegezie nie znajduje wielu zwolenników⁸⁸. W tradycji związanej z prorokiem Jeremiaszem wskazuje się, że to Bóg jest sprawcą powrotu na Syjon i odnowienia prawowitego kultu religijnego. Bóg wierny przymierzu odnowi swój lud i zwróci do siebie wszystkie narody (Jr 3,17; 2 Mch 2,7)⁸⁹. Wtedy kult Jahwe nie będzie tylko zewnętrzny i formalny, ale według prawego serca (Jr 3,16–17; 2 Mch 2,3). Spirytualizacja kultu, o której jest mowa w Jr 3,16–17, była wyrazem odnowy⁹⁰.

2. Ziemia Obiecana – dziedzictwem Izraela

Jednym z darów, których udziela Bóg w wyniku zawartego przymierza, jest נַחֲלָה – dziedzictwo. Biblijne pojęcie dziedzictwa (hebr. rdzeń נחל) wykracza daleko poza jurydyczny sens tego terminu, używanego przez współczesnego człowieka. Termin ten oznacza posiadanie jakiegoś dobra w sposób trwały i na zawsze⁹¹. Teksty związane z Arką prezentują dziedzictwo otrzymane w wyniku przymierza zawartego z Bogiem:

Ps 132,15: צִדְקָה בָּרַךְ אֶבְרָהָם אֲבִיוֹנִיָּה אֲשֶׁבִיעַ לְחֵם

Jr 3,18b TM: וַיְבֹא וַיַּחֲדוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן עַל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת־אֲבוֹתֵיכֶם:

Jr 3,18b LXX: καὶ ἤξουσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀπὸ γῆς βορρᾶ
καὶ ἀπὸ πασῶν τῶν χωρῶν

2 Mch 2,4b: ὡς δὲ ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος οὗ
ὁ Μωυσῆς ἀναβὰς ἐθεάσατο τὴν τοῦ θεοῦ κληρονομίαν

W Psalmie 132 nie występuje termin pochodzący od נחל, który oznacza dziedzictwo. Werset 15 posiada podobny kontekst błogosławieństwa dla dziedzictwa Izraela, jako jego własności materialnej, gdzie terminem

⁸⁷ T. Brzegowy, *Miasto Boże w Psalmach...*, s.72.

⁸⁸ Np. A. Bentzen, *The Cultic Use of Story of the Ark in Samuel*, „Journal of Biblical Literature” [dalej: JBL] 67 (1948), s. 37–53; H. Kruse, *Psalm CXXXII and the Royal Zion Festival*, VT 33/3 (1983), s. 279–297; H. Davies, *The Ark in the Psalms*, [w:] *Promise and Fulfilment*, ed. F. F. Bruce, (FS S. H. Hooke), Edinburgh 1964, s. 51–61. Autorzy ci sugerowali specjalne procesy z Arką wokół Jerozolimy. A. Wieser, *The Psalms. A Commentary...*, s. 779. Autor ten łączy to Święto Intronizacji z Świętem Przymierza. H. J. Kraus, *Worship in Israel. A Cultic History of the Old Testament...*, s. 210–211; tenże, *Theology of the Psalms...*, s. 111–112.

⁸⁹ H. D. Preuß, *Theologie des Alten Testaments...*, s. 310.

⁹⁰ M. H. Woudstra, *The Ark of the Covenant from Conquest to Kingship...*, s. 36–37. Taką opinię potwierdza: A. Wieser, *Das Buch des Propheten Jeremia...*, s. 37.

⁹¹ F. Dreyfus, P. Grelot, *Dziedzictwo*, [w:] *Słownik teologii biblijnej* [dalej: STB], Poznań 1973, s. 243–244.

bliskoźnacznym dla נְחֻלָּה jest צִיָּד , dotyczący *bogactwa natury*. W tekście *Septuaginty* Jr 3,18 i 2 Mch 2,4 dla oddania pojęcia dziedzictwa występują słowa pochodzące od tego samego rdzenia – κληρονομέω. Przedmiotem obietnicy w Biblii jest często osoba dziedzica oraz dziedzictwo w postaci ziemi. Ziemia Obiecana jest dziedzictwem Jahwe. Jahwe, który jest Panem całej ziemi, dał ziemię Kanaan Izraelitom (Wj 15,17). Podział Ziemi Świętej, w wyniku którego każde pokolenie ma swój kawałek ziemi – terytorium – dziedzictwo, nabiera głębokiego sensu (Joz 13–21)⁹². Przekazanie ziemi przez Jahwe Izraelowi jest spełnieniem obietnicy danej Abrahamowi, Izaakowi (Rdz 17,7–8; 26,3–5)⁹³. Niewierność przymierza jest związana z karą utracenia dziedzictwa, utraty prawa własności ziemi, którą obiecał Bóg (Pwt 30,17–20). W *Drugiej Księdze Machabejskiej* 2, 4–8 taki kontekst, ukazujący brak troski o zachowanie przymierza przez Izraelitów, nadaje szczególną wymowę dla tekstu o ukryciu Arki Przymierza. Tekst ten stwierdza, że Jeremiasz i Mojżesz oglądają dziedzictwo – κληρονομία. W *Księdze Jeremiasza* (3,18) Dom Judy i Dom Izraela są reprezentantami powracających pokoleń do ziemi, którą Jahwe powierzył ($\text{הַנְּחֻלָּה$) poszczególnym plemionom⁹⁴. Paralełą do tych słów jest fragment Jr 23,3, w którym Bóg akcentuje, że to On dokona zgromadzenia Izraela⁹⁵. Tę funkcję gromadzenia Izraela wokół sanktuarium Arki Przymierza przejmie w czasach eschatologicznych Jerozolima z Syjonem (Jr 3, 14–17).

3. Dziedzic spadkobiercą Bożych obietnic

Bóg Przymierza, którego znakiem jest Arka Przymierza, zapowiada szczególne dary dla człowieka. Najwięcej uwagi poświęca temu aspektowi Ps 132. Obietnice związane z przymierzem dotyczą:

- w. 11–12 – potomstwa Dawida,
- w. 15 – ubogich,
- w. 9.16 – kapłanów,
- w. 9.16 – prawdziwych czcicieli,
- w. 17–18 – Pomazańca – Mesjasza.

Osoby wymienione w Psalmie łączy niewątpliwie kontekst kultu i czci oddawanej Jahwe. Kult jest związany ze świątynią, w której swoją obecność przez znak Arki Przymierza zaznacza Jahwe. Znamienna jest kolejność adresatów obietnic wynikających z przymierza zawartego przez Ja-

⁹² T. E. F r e t h e i m, *Psalm 132: A Form – Critical Study*, JBL 86 (1967), s. 300. Autor widzi w wejściu Arki do Jerozolimy motyw wejścia Izraelitów do Ziemi Obiecanej.

⁹³ A. J a n k o w s k i, *Biblijna teologia przymierza...*, s.31–32.

⁹⁴ W. M c K a n e, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah. Introduction and Commentary on Jeremiah I–XXV*, (ICC), Edinburgh 1986, s.75.

⁹⁵ N. M e n d e c k i, *Die Sammlung und die Hineinführung in das Land in Jer. 23,3*, „Kairos” 25 (1983), s. 99–103.

hwe z Izraelem⁹⁶. Obietnice wobec synów Dawida – jego potomstwa, kapłanów i czcicieli – wyznawców Jahwe są obwarowane zobowiązaniami: – synowie Dawida – powinni zachować przymierze i napomnienia Jahwe, – kapłani – troszczyć się o sprawiedliwość, – czciciele – pełnić radosną służbę Bogu.

Tylko dla ubogich – אֲבִיּוֹנִים oraz Pomazańca Jahwe nie są wyliczone zobowiązania. Warunkiem, który Bóg stawia kapłanom, jest przestrzeganie sprawiedliwości. Sprawiedliwość oznaczała dokładnie: przestrzeganie nakazów Bożych, postępowanie zgodnie z Prawem Bożym. W takim rozumieniu sprawiedliwy to człowiek pobożny, nienaganny sługa, przyjaciel Boga (Prz 12,10, Ez 18,5–26). Myśl o sprawiedliwości będącej wynikiem pobożności posiada *Psalterz*, zarówno w hymnach, jak i lamentacjach (Ps 15,1 n.; 18,21.25; 24,3 n.; 119,121; 140,14)⁹⁷.

Przeciwieństwem tak rozumianej sprawiedliwości jest postawa kapłanów, synów Helego z sanktuarium Arki Przymierza w Szilo. Biblia nazywa ich synami Beliala, bo nie zważali na Boga i nie zachowywali nakazów prawa (1 Sm 2,12).

Kolejną grupą wymienioną przez Psalmistę są חֲסִידִים – *pobożni*. Terminem tym są określane ci, którzy zachowują przymierze i dochowują mu wierności (Ps 50,5; Iz 57,1; Prz 20,6)⁹⁸. U Psalmisty termin ten oznacza wiernych zgromadzonych na liturgii świątynnej. Radosny śpiew jest przejawem i znakiem radosnej służby Bogu. Taka radość świadczy o sposobie przeżywania wiary (Ps 132,9)⁹⁹. W zamian Bóg obdarzy ich pełnią radości – רֵץ יְרֵנֶנּוּ (Ps 132,16).

Wśród adresatów obietnic Boga Psalm 132. wymienia אֲבִיּוֹנִים, którzy zostaną obdarzeni chlebem. W języku biblijnym *dać komuś chleb* oznacza obdarzyć go życiem, dać życie. Brak chleba oznacza brak wszystkiego (Rdz 28,20; Am 4,6). W Biblii chleb jest również symbolem wspólnoty Boga z ludźmi¹⁰⁰. Ludzie określani słowem – אֲבִיּוֹנִים nie stanowili osobnej grupy, osobnej społeczności. Nie posiadali jakiś specjalnych ideałów religijnych. Ich ideałem religijnym była sprawiedliwość. Określenie dotyczy ludzi będących w potrzebie, zarówno pojedynczych, jak i cały naród izraelski. W Starym Testamencie żywiono nadzieję, że zapowiedziany król przybędzie i wymierzy sprawiedliwość nie tylko swojemu ludowi, ale wszystkim uciśnionym, pokrzywdzonym (Ps 72,1–2.12–14)¹⁰¹. Tą ideę przypomina Ps 132,15, który zapowiada, że następca Dawida z Syjonu otoczy opieką אֲבִיּוֹנִים¹⁰².

⁹⁶ L. Alonso-Schökel, C. Carniti, *Salmos II (Salmos 73–150), Traducción, introducciones y comentario*, (Nueva Biblia Española), Estella 1993, s. 1534–1535.

⁹⁷ A. Descamps, *Sprawiedliwość*, STB, s. 897–899.

⁹⁸ W. Ziembka, *Teologia ufności w Psalterzu*, [w:] *Obraz Boga w Psalterzu*, red. S. Łach, Lublin 1982, s. 59 (Studia Teologiczne KUL 3).

⁹⁹ S. Łach, *Księga Psalmów...*, s. 542.

¹⁰⁰ D. Seboüé, *Chleb*, STB, s. 119–120.

¹⁰¹ H. J. Kraus, *Theology of the Psalms...*, s. 150–154.

¹⁰² S. Łach, *Księga Psalmów...*, s. 603–605.

4. Król i jego troska o sanktuarium Arki Przymierza

Szczególne obietnice i zobowiązania, wynikające z zawarcia przymierza z Jahwe, dotyczą króla. Król był koronowany w sanktuarium. Ceremoniał intronizacyjny posiadał charakter religijny. Zasadniczym wydarzeniem przy wstępowaniu na tron było włączenie przedstawiciela dynastii Dawida w dziecięstwo względem Jahwe. Bóg dokonywał w stosunku do króla jakby „aktu adopcji”¹⁰³. Król był powołany do zachowania szczególnej więzi z Jahwe¹⁰⁴. Nie tylko miał zachowywać Boże Prawo, ale był jego strażnikiem, był stróżem Przymierza. Warunkiem zachowania przymierza przez króla było, jak przypomina Psalmista następcom Dawida: strzeżenie przymierza i troska o przykazania, które są świadectwem wiary (Ps 132,12). Król Dawid – protoplasta dynastii judzkiej był związany z sanktuarium Arki Przymierza¹⁰⁵.

Psalm 132 podkreśla rolę, jaką odegrał Dawid w historii Arki Przymierza – wprowadził ją na Syjon (Ps 132,1–8)¹⁰⁶. Dawid wprowadził Arkę do Jerozolimy (2 Sm 6), a jego syn – król Salomon wybudował świątynię, w której umieszczono Arkę Przymierza (2 Mch 2,8). Historia deuteronomistyczna ocenia następców Dawida na tronie, biorąc za kryterium ich stosunek do świątyni, która była jedynym prawowitym sanktuarium¹⁰⁷. Pewną wskazówką dla oceny władzy królewskiej jest prorocstwo Natana (2 Sm 7). Zarówno Psalm 132., jak i wyrocznia Jr 3,15 nawiązują do słów proroka Natana (2 Sm 7)¹⁰⁸. Spełnienie przez Boga obietnic przymierza wobec króla było najlepszą legitymacją autentyczności władzy monarchy. Poetycka refleksja nad prorocstwem Natana w Ps 132 akcentuje niezawodność i wierność Bożej obietnicy (w. 11). Niezawodność ta zależy od przestrzegania przymierza zawartego w przykazaniach¹⁰⁹. Przymierze z Jahwe określało również relację króla i poddanego ludu¹¹⁰.

Obrazem wyrażającym troskę króla o swój lud jest wizerunek pasterza. Idea ta posiada starożytne korzenie (Rdz 48,15; 49,24). W symbolice Ja-

¹⁰³ S. Herrmann, *Die prophetischen Heilserwartungen im Alten Testament*, Stuttgart 1965, s. 97 (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 85).

¹⁰⁴ A. Campbell, *Yahweh and the Ark: A case Study in Narrative*, JBL 98/1 (1979), s. 31–43.

¹⁰⁵ K. van der Toorn, C. Houtman, *David and the Ark*, JBL 113/2 (1994), s. 209–231 (zwłaszcza s. 227 n.).

¹⁰⁶ A. Lato, *Psalm 132 and the Development of the Jerusalemite/Israelite Royal Ideology*, „The Catholic Biblical Quarterly” 54 (1992), s. 49–66.

¹⁰⁷ G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 252–255, 265.

¹⁰⁸ G. Wankel, *Jeremia. Teilband 1: Jeremia 1,1–25, 14...*, s. 73. Tę myśl zawiera książka J. Łach, *Błogosławiony, który przychodzi w imię Pańskie*, Warszawa 1996, s. 47–52.

¹⁰⁹ A. Tronina, *Wierność Boga w świetle Psalterza*, [w:] *Obraz Boga w Psalterzu*, red. S. Łach, Lublin 1982, s. 71 (Studia Teologiczne KUL 3).

¹¹⁰ A. Lato, *The Royal Covenant Ideology in Juda*, [w:] „Lasset uns Brücken bauen...” Collected Communications to the XVth Congress of the International Organization for Study of the Old Testament (Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums 42), Cambridge 1995, Frankfurt am Main 1998, s. 98–99.

hwe Pasterza, kryje się podwójna tradycja. Z jednej strony to Jahwe oraz jego sługa Dawid są ukazani jako wzór pasterzowania. Druga rzeczywistość dotyczy prowadzonej przez Boga trzody – narodu. W okresie prorockim, gdy upada autorytet króla, pojawia się pragnienie dobrych pasterzy nad narodem wybranym (Jr 23,3; 31,10; 50,19; Ez 34,11–22; Mi 7,14)¹¹¹. U Jeremiasza (3,15) zapowiedź nowych, lepszych pasterzy dla ludu Izraela jest krytyką królów czasu sprzed niewoli¹¹². Zapowiadani przywódcy narodu będą nim kierowali roztropnie, ze znajomością Prawa i zachowaniem Bożych nakazów w sercu: רָעִים כָּלִבֵּי וְרָעוּ אַחֲכֶם הָעֵה וְהַשְׂכִּיל. Boża sprawiedliwość zostanie niejako wpisana w ich jestestwo.

Zapowiadany Pomazańiec, w zakończeniu Psalmu 132., posiada atrybuty władzy królewskiej:

Werset	Tekst	Znaczenie
w. 17a.	קָרוֹן לְדָוִד	moc dla Dawida
w. 17b.	נֵר לְמִשְׁחָי	lampa, światło dla pomazańca
w. 18b.	וְעֲלָיו יִצִּיץ נֹזֶר	nad nim zabłyśnie korona

Rzeczownik קָרוֹן oznacza róg, a jego symbolika dotyczy mocy. Słowa נֵר używa redaktor *Pierwszej Księgi Samuela* na oznaczenie lampy, świecznika w świątyni w Szilo, gdzie była Arka (1 Sm 3,3). Od wzmianki o lampie w Domu Bożym rozpoczyna się opis powołania Samuela. Opis ten wytycza początek nowego etapu w historii narodu wybranego. W Przybytku, gdzie była Arka Przymierza, w Szilo, jak mówi autor natchniony w 1 Sm 3,3 – וְנֵר אֱלֹהִים טָרַם יְכַבֵּה – (a) światło Boga jeszcze nie zgasło. Ostatnim wymienionym przez Ps 132. znakiem godności królewskiej jest korona – נֹזֶר. W wersecie Ps 132,18, blask korony – diademu królewskiego – jest w kontraście do ciemności, które opanują wrogów Izraela. Cały ten opis, zapowiedź Mesjasza – Pomazańca, Króla, jest niewątpliwie szczególnym wyrazem opieki Jahwe, Boga wiernego obietnicom przymierza (Ps 132,17–18). Po niewoli babilońskiej odpowiedzialność, troska o zachowanie przymierza została związana z całą wspólnotą.

Historia Arki Przymierza, także i w tekście Starego Testamentu, ma swoją pewną granicę. Myśl o Arce Przymierza wskazuje na rzeczywistość czasów ostatecznych. Bóg obecny, Bóg wierny obietnicom Przymierza, Bóg działający i objawiający się człowiekowi ciągle obdarza go swymi darami. Bóg działa i takim objawiają Go teksty mówiące o Arce Przymierza. Analiza czasowników, w których podmiotem jest Bóg i które występują w perykopach o Arce Przymierza, ukazuje ogrom działania Jahwe dla swojego ludu (Ps 132, Jr 3,14–18, 2 Mch 2,1–8). Poszczególne czynności Boga przypominają wydarzenia z historii Arki Przymierza. Na podkreślenie zasługują czynności związane ze sferą duchowego udzielania

¹¹¹ W. Z i e m b a, *Teologia ufności w Psalterzu...*, s. 58.

¹¹² G. W a n k e, *Jeremia...*, s. 73.

łaski, daru Bożego: szczodre błogosławieństwo (Ps 132,15a), dokonanie zbawienia (Ps 132,16a), przyjęcie na nowo odstępców (Jr 3,14), okazanie miłosierdzia (2 Mch 2,7). Wiele z zapowiedzianych dzieł Boga znajdzie swoje ostateczne wypełnienie w czasach eschatologicznych i wówczas towarzyszyć temu będzie znak Arki Przymierza (Ap 11,19).

Król		Wspólnota po niewoli	
Ps 132,12	zachowanie przymierza i napomnień	2 Mch 2, 2–3	troska o prawo i przykazania
Ps 132,17	moc	2,8	chwała i obłok
Ps 132,17	światło, lampa lub świecznik	2 Mch 2,1	ogień święty, który płonął w świątyni
Ps 132,18	korona	2 Mch 2,8?	Wspomnienie Salomona
Jr 3,15	pasterze wg serca mego	2 Mch 2,3	Prawo w sercu
Jr 3,15	rozsądek i mądrość	2 Mch 2,2	nie zmaćone myśli, umysł

V. PODSUMOWANIE

Analizowane teksty posiadają wspólną wymowę teologiczną. Łączy je wspólny czas redakcji – okres Drugiej Świątyni. W tym okresie historii zbawienia tradycje o Arce były ciągle aktualne i oddziaływały na życie religijne narodu wybranego.

Teksty o Arce Przymierza (Ps 132, Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8) chociaż są umieszczone w różnych zbiorach chrześcijańskiego kanonu ksiąg *Pisma Świętego* znamionuje poetycki charakter wypowiedzi. Cechą wspólną fragmentów o Arce Przymierza jest również ich profetyczny wymiar. Przytoczone teksty o Arce posiadają wspólny wątek w kwestiach i sformułowaniach prawd teologicznych. Chociaż przekazy te opierają się na starożytnych tradycjach (zwłaszcza Psalm 132.), chociaż wspomnienia o Arce pojawiły się ze względu na brak autentycznej wiary, pobożności oraz szacunku dla Jahwe, i chociaż niekiedy trudna jest do ustalenia geneza oraz redakcja perykop dotyczących Arki, to jednak nie sposób pominąć i zlekceważyć jednolitego w tych tekstach charakteru orzekania o Bogu.

Analizowane fragmenty mówiąc o Arce Przymierza przypominają jednomyślnie prawdę – słowo o Bogu:

1. Bóg jest obecny w historii zbawienia.
2. Bóg jest ciągle wierny zawartemu przymierz.
3. Bóg nadal troszczy się nie tylko o naród wybrany, ale również o wszystkich ludzi.

4. Bóg udziela zbawienia nie tylko w wymiarze historycznego, politycznego uzyskania wolności przez Jego wybranych, ale przede wszystkim wyzwolenia z niewoli zła.
5. Odejście od Boga, którego znakiem jest zniknięcie Arki Przymierza, jest dziełem człowieka.
6. Bóg nie przestaje walczyć o człowieka, ale nie jest to walka zbrojna: jej celem nadrzędnym nie jest wyzwolenie spod okupacji politycznej.
7. Bóg broni przed prawdziwą niewolą, która dotyczy sytuacji pokusy odejścia od wiary, przed lekceważeniem Bożych Praw i przykazań.
8. Wiara w Boga nie może być tylko zewnętrzna, formalna, lecz musi być oparta na sprawiedliwości i radosnej służbie Bogu.
9. Człowiekowi potrzebna jest praktyka wiary, pobożność, kult, świątynia, zgromadzenie liturgiczne, a to wszystko na ziemi jest odbiciem i zapowiedzią rzeczywistości nieba, świątyni niebieskiej – *miejsca spoczynku* Boga i człowieka.
10. Bliskość Boga na ziemi nie polega na doświadczalnym, zmysłowym, namacalnym oglądaniu istoty Boga, bo ani Arka, ani świątynia nie są w stanie *pomieścić* Boga.
11. Sposób orzekania o Bogu był i jest w ciągłym rozwoju, bo taka jest m.in. natura ludzkiego języka.
12. Bóg jest Mocą i Siłą, Panem historii, dlatego człowiek powinien się Mu dać w opiekę, dać się prowadzić. Ziemska Arka przewodzi pielgrzymce wiary, prowadzi ku rzeczywistości nieba.

W rozważanych tekstach o Arce Przymierza są dwa dominujące tematy: Boża obecność i moc działania Jahwe. Z teologią obecności Jahwe związany jest problem przebywania Boga wśród swojego ludu.

Sposób ukazania myśli teologicznej o zamieszkaniu Jahwe wśród swojego ludu, związany z obecnością Arki Przymierza, charakteryzuje w przekazach pewna ewolucja. Początkowo w tradycjach dotyczących pustynnej wędrówki wskazywano na centralne miejsce Arki w pośrodku obozu (przypomina to inwokacja w Ps 132,8). Następnie jest mowa o tajemniczej obecności w świątyni i potem o poczuciu obecności Boga w sercach wiernych; podstawą dla takiego ujęcia była obecność Arki w centrum narodu, w Jerozolimie (Jr 3,16–17). Na końcu ziemskiej pielgrzymki Arka znajduje swe *miejsce spoczynku* w grocie, na górze, skąd widać całe dziedzictwo Izraela.

Wspólną wymowę potwierdza w rozważanych tekstach brak wzmianki o Cherubach i Przebłagalni. Chociaż zmieniły się okoliczności i sposoby obecności Jahwe pośród swojego ludu, to jednak nadal jest On Bogiem bliskim dla swoich wybranych.

Arka Przymierza, jak wskazuje przydomek, odgrywała ważną rolę w teologii przymierza. Zawartość Arki Przymierza przypominana przez redakcję deuteronomistyczną wskazuje na Prawo i przykazania. W omawianych tekstach (Ps 132, Jr 3,14–18 oraz 2 Mch 2,1–8) dostrzegamy również inne

elementy teologii przymierza: wymagania Jahwe wobec narodu oraz działania, do których zobowiązuje się Bóg. Ważną rolę w życiu religijnym narodu, opartym na przymierzu z Jahwe, spełniały pielgrzymki, zgromadzenia liturgiczne, kult. Pielęgnowanie tych przejawów pobożności było niewątpliwie wyrazem wiary Izraela. Bóg w zamian za troskę człowieka o zachowanie życia religijnego i wierność Bożym przykazaniom zobowiązuje się do pomnożenia swoich darów, łask i błogosławieństwa.

W kontekście Arki Przymierza Bóg zapowiada czasy mesjańskie i eschatologiczne. Zapowiadany Mesjasz – Pomazaniec będzie królem z rodu Dawida, będzie Światłością świata (Ps 132,17–18), będzie znakiem mocy i Bożej chwały (Ps 132,17; 2 Mch 2,8), a hańbą okryje Księcia Ciemności (Ps 132,18). Cechy te nosi Jezus Chrystus. On jest obrazem Boga niewidzialnego, Bóg w Nim mieszka, w Nim Bóg objawia miłosierdzie, Jego działalności towarzyszył obłok Bożej obecności. On zna Boga twarzą w twarz. On jest najlepszym Pasterzem, a Jego panowanie sięga od Jeruzolimy ziemskiej aż po Niebieskie Jeruzalem (Jr 3,15–17).

THEOLOGIE DER BIBLISCHEN IDEE DER BUNDESLADE IN PS 132; JER 3,14–18 UND 2 MACH 2,1–8

Z u s a m m e n f a s s u n g

In den theologischen Aspekten der biblischen Idee der Bundeslade kann man besonders die Gottes Gegenwart und die Gottes Macht im Wirken Jahwes in Israel bemerken. Diese Gottes Gegenwart zeigt die irdische Wohnstatt Jahwes in der Mitte des Gottes Volkes an. In den Bibelerzählungen über die Wandergeschichte der Israeliten durch die Wüste nach dem Verheissenen Land – Kanaan, räumte die Bundeslade den zentralen Platz im Zelt in der Mitte des Lagers (Ps 132,8). In Jer 3,16n sagt man, dass Jahwe geheimnisfor im Jerusalemer Tempel und in den Herzen der Israeliten wohnt. Diese Ideen waren ein Ergebnis der Gegenwart Jahwes inmitten des Gottesvolkes, in der Hauptstadt im Jerusalemer Tempel. Die Bundeslade endet ihre irdische Wanderung in einer geheimer Grotte auf dem Berg Nebo, wovon wie Mose, kann man das ganze Land der Heilsgeschichte Israels sehen (2 Mach 2,1-8).

In unseren Texten ist keine Rede über die Keruben und die Sühnetafel, wie wir z. B. in 1 Km 28,11; 1 Sm 4,4; Ps 80,2; 99,1 lesen können. Aber in Ps 132; Jer 3,14–18 und 2 Mach 2,1–8 finden wir die Lehre über Thora und Zehn Gebote die die Israeliten in ihren Leben halten sollen, darum hat Jahwe mit ihnen den Bund auf dem Sinai geschlossen. Aus diesem Bund kommt der israelitische Kult her: die Pilgerwanderungen und die liturgischen Sammlungen. In dem Kontext des Themas „Bundeslade“ sagt man auch über messianischen Zeiten. In der Zukunft kommt der Messias – ein König aus der davidischen Dynastie. Der wird das Licht der Welt und ein Zeugnis der Gottes Macht und Gottes Herrlichkeit

sein (Ps 132,17n; 2 Mach 2,8). Diese alttestamentlichen Verheissungen erfüllt Jesus Christus, weil in ihm die Gottheit wohnt. Jesus Christus ist auch der versprechene Gute Hirt dessen Herrschaft aus Jerusalem bis himmlischen Tempel hingehet (Jer 3,15–17).

Opracował ks. dr J. Kozyra